

KATHOLIEKE UNIVERSITEIT LEUVEN
FACULTEIT LETTEREN
MASTEROPLEIDING GESCHIEDENIS

VOORDAT DE BOM VALT:

De rakettenkwestie in Belgische cartoons (1979-1985).

Promotor
Prof. dr. I. Goddeeris

Masterproef
ingediend door
FILIP VRANCKX

Leuven 2009

INDEX

Inleiding	1
Frequentie	18
De protagonisten	29
Oorlog en vrede	54
Besluit	68
Afkortingen	74
Bibliografie	75

INLEIDING

Over de beeldvorming over België in de Koude Oorlog is nog niet veel onderzoek verricht. Dit werk belicht een kort maar hevig hoofdstuk uit deze belangrijke periode in de wereldgeschiedenis, met name de rakettenkwestie. Deze nieuwe wapenwedloop zelf is al veel bestudeerd geweest. Er ontbreekt echter een onderzoek aan de hand van iconografische bronnen. Ik wil aan de hand van cartoons analyseren hoe die internationale spanningen door de Belgische bevolking ervaren werden.

Karikaturen zijn reeds aangewend geweest om verschillende aspecten van de Koude Oorlog te onderzoeken. Daarom gebruik ik ze in dit werk als iconografische bron om de beeldvorming over de zogenaamde ‘Tweede Koude Oorlog’ te analyseren. Centraal in dit werk staat de vraag welke de manieren waren waarop thema’s als angst, hoop en schuld getekend werden. Hadden de cartoonisten – en bij uitbreiding de inwoners van België – schrik voor de mogelijk desastreuze gevolgen van de nieuwe wapenwedloop? Wie gaven ze de schuld daarvoor? Waren er nog mensen die geloofden dat alles goed zou aflopen?

Dit werk behandelt de periode tussen 12 december 1979 en 15 maart 1985. Het vangt aan met het dubbelbesluit van de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO) en eindigt op het moment dat de raketten in België arriveerden. Het onderzoek loopt wegens tijdgebrek niet door tot 8 december 1987, de dag waarop Reagan en Michael Gorbatsjov met het *Intermediate-Range Nuclear Forces Treaty* overgingen tot het controleren en beperken van de bestaande nucleaire wapens. Er wordt geen gebruik gemaakt van dagbladen en er wordt evenmin een opsomming van de aangetroffen spotprenten gegeven. Er worden daarentegen telkens karikatuurale overzichten van de gebeurtenissen over iets langere tijdspannes geschetst en de in het derde deel van deze inleiding besproken theorieën over cartoons worden toegepast op enkele voorbeelden.

Eerst wordt er een kort overzicht gegeven van de nationale en internationale gebeurtenissen tussen de twee data. Vervolgens worden de onderzochte periodieken besproken. Nadien licht ik de waarde van cartoons als historische bronnen toe. In het eerste hoofdstuk wordt de frequentie van de spotprenten behandeld zodat de evoluties in en de redenen voor hun publicaties duidelijk worden.

Het tweede hoofdstuk bespreekt de tekeningen over de VS, de USSR en België. Hier wordt de manier waarop de drie actoren in de rakettenkwesitie afgebeeld werden uitgelegd. Zowel hun leiders als de staat en haar bevolking komen aan bod om hun rol te verklaren. Belangrijk in dit hoofdstuk is de vraag wie als schuldige en wie als slachtoffer gezien werd. Het derde hoofdstuk analyseert de karikaturen over oorlog en vrede. Er wordt gekeken naar de manieren waarop angst en hoop afgebeeld werden. Tevens wordt er gezocht naar mensen die ondanks alles toch nog in de goede afloop geloofden en op welke manieren zij anderen probeerden te overtuigen om mee te vechten voor de vrede.

“Is er nu wel iets zotters te bedenken dan om de een of andere oorzaak zulk een strijd te ondernemen, waarbij elk van beide partijen altijd meer schade dan voordeel heeft?”, vroeg de humanist Desiderius Erasmus zich al in de zestiende eeuw af.¹ Onder de hegemonie van de Verenigde Staten van Amerika en de Sovjet-Unie leidde de rivaliteit tussen Oost en West namelijk tot de opbouw van een gigantisch kernwapenarsenaal. Na een politiek van detente in de jaren zeventig barstte de Koude Oorlog vanaf het einde van dat decennium opnieuw in alle hevigheid los.

De Amerikanen lieten steeds meer hun spierballen rollen in een poging de USSR op de knieën te krijgen. Een nieuwe wereldoorlog leek onafwendbaar. De bewapeningswedloop die hiermee gepaard ging, bracht ongeziene massabetogingen op gang. De bevolking van bijna alle betrokken landen wou dat er een einde kwam aan de constante oorlogsdreiging. Ze kwam dan ook massaal op straat om te betogen tegen de plaatsing van kernwapens in Europa.

Eerst wordt de internationale context van die ‘Tweede Koude Oorlog’ geschetst. Nadien volgt een voorstelling van de invloed die hij had op België. De politieke partijen hadden namelijk een hele kluif aan de rakettenkwesitie. Niet alleen binnen de regering was de verdeeldheid groot, ook de partijen zelf waren heel vaak intern verdeeld. Bovendien organiseerde de vredesbeweging sinds 1979 talrijke demonstraties die enkele keren honderdduizenden betogers telden. Tot slot komt de uiteindelijke uitkomst van heel het raketten debat aan bod.

---

¹ ERASMUS ROTERODAMUS, *Dulce bellum inexpertis*, 6.

Nadat de USSR vanaf 1976 SS20-raketten begon op te stellen, raakte de NAVO onderling verdeeld. Er moest immers beslist worden over hoe op de nieuwe dreiging te reageren. De Duitse bondskanselier Helmut Schmidt was van mening dat indien een regeling over de SS20-raketten uitbleef het Westen moest reageren met de plaatsing van middellange afstandraketten met kernkoppen in West-Europa. Aanvankelijk wou de Amerikaanse president Jimmy Carter van geen Euroraketten weten, maar hij kwam op dat besluit terug. Na een moeizame interne strijd binnen zijn eigen partij wist Schmidt de beslissing tot plaatsing van de neutronenbom in de Bondsrepubliek Duitsland af te dwingen. Maar net op dat moment bepaalde Carter de productie ervan op te schorten.²

De NAVO-raad kwam op 12 december 1979 met het dubbelbesluit op de proppen. Enerzijds werd er bepaald dat er raketten in de Europese lidstaten zouden worden geplaatst. Aan de andere kant werden er onderhandelingen met de USSR opgestart over de beperking van de middellange afstandswapens in Europa. Er ontstonden echter felle discussies over de vraag welke van de twee componenten eerst moest worden nageleefd. Veel West-Europese regeringen kozen voor de Amerikaanse verzekeringspolis. Onderhandelingen waren voor hen niet zo belangrijk.³

Met de inval van de USSR in Afghanistan op 27 december 1979 werd de bewapeningswedloop in een hogere versnelling geschakeld. De VS ging nu nog meer middelen inzetten in haar strijd tegen de Sovjet-Unie, onder meer een graanembargo en een boycot van de Olympische Spelen in Moskou in de daaropvolgende zomer. De verkiezing van Ronald Reagan tot nieuwe Amerikaanse president in 1980 zorgde ervoor dat de periode van detente helemaal voorbij was. Hij maakte meteen duidelijk dat de VS onder zijn bewind geen akkoord met de USSR ging sluiten. De uitgaven voor defensie

---

² COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek*, 458-459; COOLSAET, *Buitenlandse zaken*, 223-225; DE RIDDER, *Geen winnaars in de wetstraat*, 251; GARTHOFF, *Détente and confrontation*, 849-865, 870-886; HEIRMAN, *Het Belgisch raketendossier*, 36-38; LAMOT, 'De Koude Oorlog als storende ruis en uitiem referentiekader', 144.

³ COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek*, 459-460; COOLSAET, *Buitenlandse zaken*, 225-230; GARTHOFF, *Détente and confrontation*, 865-870; HEIRMAN, *Het Belgisch raketendossier*, 36-38; LAMOT, 'De Koude Oorlog als storende ruis', 144; LANKOWSKI, 'Social Movements', 430-436; YOUNG en KENT, *International Relations*, 496.

werden massaal opgedreven. Zo kwam hij in 1983 bijvoorbeeld met het Strategic Defence Initiative (SDI) op de proppen. Het ging om een raketafweersysteem dat de VS moest beschermen tegen inkomende kernwapens. Dit maakte duidelijk dat Reagan hoopte dat de economie van de Sovjet-Unie in elkaar ging storten wanneer Breznev hem probeerde bij te benen.⁴

Net als in andere landen ontstond er ook in België protest tegen de plaatsing van kernwapens. De voorstanders bevonden zich uitsluitend aan de rechterzijde van de politieke partijen. Zij vonden het noodzakelijk dat er een militaire balans ontstond en benadrukten de centrale rol van de VS. Dat land moest België helpen in het verzet tegen de ideologische bedreiging die uitging van de USSR. De tegenstanders bevonden zich hoofdzakelijk aan de linkerzijde. Zij beklemtoonden het belang van onderhandelingen over ontwapening en wapenbeheersing. Ze vonden de wapenwedloop zelf gevaarlijker dan de Sovjet-Unie.⁵

De christen-democraten in de regering – de Christelijke Volkspartij (CVP) en de Parti Social Chrétien (PSC) – waren verdeeld tussen hun linker- en rechtervleugel. Onder meer minister van Landsverdediging José Desmarets van de PSC stond positief tegenover de raketten maar kreeg tegenstand van verschillende partijgenoten. Bij de CVP was onder meer Paul De Vlies wel te vinden voor de kernwapens. Het belangrijkste verzet bij de Vlamingen kwam van leden als Renaat Peeters. Beide christen-democratische partijen bereikten dus nog geen eensgezind standpunt.

Hetzelfde gebeurde binnen de sociaal-democratische regeringspartijen – de Belgische Socialistische Partij (BSP) en de Parti Socialiste (PS). Zo werd minister van Binnenlandse Zaken Henri Simonet – hij was een voorstander van de raketten – in de minderheid gesteld op een Algemene Raad van de PS. Tevens waren er belangrijke tegenstanders te vinden binnen de BSP. Het ging voornamelijk om voorzitter Karel Van Miert en Kamervoorzitter Louis Tobback. Ze liepen zelfs mee in de betoging van 9 december 1979. De liberale partijen – de Partij voor Vrijheid en Vooruitgang

---

⁴ COOLSAET, *Buitenlandse zaken*, 230; GARTHOFF, *Détente and confrontation*, , 895-915, 939-972, 1005-1011, 1015, 1035, 1093, 1116-1118; REYCHLER, *Vredesbewegingen en wapenwedlopen*, 1; TOLHOEK, 'De kernwapendreiging in de jaren tachtig', 136; YOUNG en KENT, *International Relations*, 489-492, 529.

⁵ COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek*, 460.

(PVV) en de Parti pour la Liberté et le Progrès – stonden positief tegenover de wapentuigen. Parlements lid Herman De Croo (PVV) waarschuwde zelfs dat het Westen “het wegzinkende avondland” zou worden indien ze niet geplaatst werden. De liberalen waren bereid een wisselmeerderheid te bezorgen wanneer de socialisten bleven dwarsliggen.⁶

De parlementaire stemming werd uiteindelijk aan een vertrouwensmotie gekoppeld. Een meerderheid binnen zowel de christen-democratische als binnen de sociaal-democratische regeringspartijen koos voor het voortbestaan van de regering boven een politieke crisis vanwege de kernwapens. Ondertussen stapten op 9 december 1979 circa 50.000 mensen door de straten van Brussel om te betogen tegen de plaatsing van de raketten. Dit gebeurde op initiatief van het Vlaamse Aktiekomitee tegen Atoomwapens (VAKA). VAKA was een koepelorganisatie van verschillende vredesbewegingen als Pax Christi en Vrede vzw met als doel actie te voeren tegen de geplande rakettenplaatsing.⁷

De kwestie bleef de Belgische politiek de komende jaren in haar greep houden. Journalist Hugo De Ridder noemde de raketten in België dan ook terecht de “koninginnestukken op het politieke schaakbord” in de jaren tachtig.⁸ Er kwam nog steeds geen definitieve beslissing, onder meer door de vrees van de CVP om in de verkiezingen te worden afgestraft. Hierdoor en ook door de problemen in de binnenlandse politiek duurde het nog bijna vijf jaren vooraleer België akkoord ging met de installatie van de kernwapens. De publieke tegenstand uitte zich in de meest omvangrijke vredesbeweging die België ooit gekend heeft.⁹

Naast bijna wekelijkse betogingen en allerlei andere protestacties

---

⁶ *Ibidem*; COOLSAET, *Buitenlandse zaken*, 225-229; DE RIDDER, *Geen winnaars in de wetstraat*, 116-147, 150-160; HEIRMAN, *Het Belgisch rakettendossier*, 19-38.

⁷ COOLSAET, *Buitenlandse zaken*, 228; EVERTS en WALRAVEN, *Vredesbeweging*, 65; HEIRMAN, *Het Belgisch rakettendossier*, 32-33, 38; KAELBLE, *Sozialgeschichte Europas*, 314; MARTENS, *De memoires*, 372, 375, 382-385; STOUTHUYSEN, *In de ban van de bom*, 87-89; STOUTHUYSEN, *Les mouvements de paix en Flandre*, 39-43; STOUTHUYSEN, ‘Oud en nieuw in één’, 410; STOUTHUYSEN, ‘Weg met die bommen’, 166; VON BREDOW, ‘The Peace Movement’, 38-39; ULENS, *Analyse van de betogingen in België*, 34; WALGRAVE, *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen*, 21.

⁸ DE RIDDER, *Geen winnaars in de wetstraat*, 114.

⁹ COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek*, 460; COOLSAET, *Buitenlandse zaken*, 230-231; HEIRMAN, *Het Belgisch rakettendossier*, 55, 60, 84-85.

in het land, vonden er in de periode tussen het dubbelbesluit en de effectieve plaatsing van de raketten twee grote massamanifestaties plaats. De eerste ging door op 25 oktober 1981. Circa 200.000 betogers marcheerden door Brussel om de Belgische regering op andere gedachten te brengen. De tweede en meteen ook de grootste vredesbetoging trok op 23 oktober 1983 door de straten van de hoofdstad. Ze bracht circa 400.000 mensen op de been. Vanaf 1981 zat de Socialistische Partij (SP) – in 1980 veranderde de BSP van naam – in de oppositie. Ze gaf een belangrijke impuls aan de vredesbeweging door de beslissing die ze enkele jaren voordien zelf mee had genomen plots te bestrijden. De PS daarentegen was minder happig om de vredeskar te trekken. Dit was een van de redenen waarom de rakettenbetogingen voor 80 procent een Vlaamse aangelegenheid waren.¹⁰

Volgens de Belgische premier Wilfried Martens en diens minister van Buitenlandse Zaken Leo Tindemans moest België trouw blijven aan zijn in 1949 aangegane engagement. De onderhandelingen over de beperking van middellange afstandsraketten in Genève startten eind november 1981. Ze zorgden ervoor dat de definitieve beslissing van België nog verder op de lange baan geschoven werd. De regering speelde het voorbehoud namelijk uit op de besprekingen in Zwitserland. Het Belgische uitstel was tot slot ook een gebaar van welwillendheid tegenover de USSR – de staat werd door de detente van de jaren zeventig meer en meer als een volwaardige onderhandelingspartner gezien.

In november 1983 verliet de sovjetdelegatie echter de gesprekken in Genève omdat de Amerikanen niet bereid waren om het grootste deel van hun middellange afstandsraketten te ontmantelen. Dezelfde dag gingen de Amerikanen ook over tot de plaatsing van kernwapens in Groot-Brittannië, een voorbeeld dat gevolgd werd door Italië en de Duitse Bondsrepubliek. Hierop deed de USSR hetzelfde in de Duitse Democratische Republiek, Polen en Tsjecho-Slowakije.

---

¹⁰ CANBY en DÖRFER, 'More Troops, Fewer Missiles', 4, 8; CLAES, *Vrede zonder rechtvaardigheid is geen vrede*, 146, 149-150; LAMOT, 'De Koude Oorlog als storende ruis', 145-146; MARTENS, *De memoires*, 375; STOUTHUYSEN, *In de ban van de bom*, 84, 90-93; STOUTHUYSEN, *Les mouvements de paix en Flandre*, 44, 48-49; STOUTHUYSEN, 'Weg met die bommen', 166-168; ULENS, *Analyse van de betogingen in België*, 33-35; WALGRAVE, *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen*, 21.

Nadien leek het alsof België niet langer kon ontsnappen aan de uitvoering van het moderniseringsprogramma van de NAVO.¹¹

Na een nieuwe Belgische afwijzing in november 1984 kwam de Amerikaanse regering rechtstreeks tussenbeide. Ze liet via de pers weten misnoegd te zijn over de relaties tussen België en de VS. Tindemans wees nadien op de economische represaillemaatregelen die Reagan achter de hand had maar de doorbraak kwam er pas na het overlijden van Konstantin Tsjernenko. Tindemans ging meteen aan de sovjetleiders vragen om de besprekingen over middellange afstands-raketten en die over strategische en ruimtewapens van elkaar los te koppelen. In ruil zou België zijn beslissing met enkele maanden uitstellen. De USSR ging niet in op dit onrealistische voorstel, waarop de Belgische regering de plaatsing van de Amerikaanse kernwapens meteen toeliet. Op 15 maart 1985 landden ze op de militaire luchtmachtbasis bij het Waalse dorp Florennes. De vredesbetoging van 17 maart – waar 150.000 mensen aan deelnemen – kwam dus te laat.¹²

Met Reagan als vertegenwoordiger van de westerse wereld ging de Koude Oorlog haar beslissende fase in. Zijn politiek van een (laatste) grote wapenwedloop bleek uiteindelijk succesvol. Ondanks het massale protest ertegen werden er toch kernwapens in West-Europa geplaatst. Desalniettemin waren het volgens politicoloog Rik Coolsaet niet de internationale factoren die de Belgische regering ertoe hadden aangezet om dit te aanvaarden. Vanaf het begin in 1979 was het al duidelijk dat de Amerikanen niet zo zwaar tilden aan wat de Belgen uiteindelijk zouden beslissen.

De raketten kwamen er vooral omdat sommigen in België daar belang bij hadden. Zo betekende toegeven aan de Amerikaanse druk

---

¹¹ COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek*, 461-462; COOLSAET, *Buitenlandse zaken*, 235-237; GARTHOFF, *Détente and confrontation*, 1022-1024; JOFFE, 'Peace and Populism', 4; HEIRMAN, *Het Belgisch raketendossier*, 87-88, 91; MARTENS, *De memoires*, 377; STOUTHUYSEN, *In de ban van de bom*, 90; STOUTHUYSEN, *Les mouvements de paix en Flandre*, 47; ULENS, *Analyse van de betogingen in België*, 36.

¹² COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek*, 462-463; COOLSAET, *Buitenlandse zaken*, 231-232; DE RIDDER, *Geen winnaars in de wetstraat*, 225-231; STOUTHUYSEN, *In de ban van de bom*, 93-94; STOUTHUYSEN, *Les mouvements de paix en Flandre*, 50; STOUTHUYSEN, 'Oud en nieuw in één', 412; STOUTHUYSEN, 'Weg met die bommen', 166-168; ULENS, *Analyse van de betogingen in België*, 36.

voor de regering van christen-democraten en liberalen een garantie op voortzetting van het kabinet. De socialisten werden dus verbannen omwille van hun oppositioneel standpunt.¹³ De rakettenkwes­tie was in België niet enkel een internationale kwestie. Heel de binnenlandse politiek werd uiteindelijk beïnvloed door het netelige vraagstuk. Marc Lamot, journalist bij de voormalige BRTN, plaatst ze dan ook terecht in het lijstje van topcrisissen uit de naoorlogse Belgische geschiedenis.¹⁴

Voor het onderzoek wordt niet op de cartoonisten gefocust. Centraal staat de tijdschriften hun visie op de rakettenkwes­tie. Dit deel geeft een overzicht van de verschillende periodieken. Er wordt enkel gebruik gemaakt van tijdschriften die wekelijks of tweewekelijks verschenen. Het gaat om *Knack*, *Pan*, *De Zwijger*, *Rood* en *Solidair*. Om ook een beeld te krijgen van cartoons in een publicatie van een vredesorganisatie wordt bij uitzondering het maandblad *Vrede* onderzocht.

Het gaat hoofdzakelijk om linkse uitgaven. Ik heb ook andere tijdschriften geraadpleegd maar die bevatten nauwelijks tot geen cartoons over het onderwerp. Zo heb ik onder meer *Pourquoi Pas*, *LeVif*, *L'Express* en *Le Drapeau Rouge* doorgenomen om een beeld te krijgen van cartoons uit Wallonië, maar de bladen bezaten geen relevante tekeningen. Dat de Waalse periodieken nauwelijks spotprenten over de rakettenkwes­tie publiceerden, correleert met het hierboven besproken geringe succes van de vredesbeweging in dat deel van het land. Ondanks het feit dat de raketten uiteindelijk in een Naams dorp geplaatst werden, kozen de cartoonisten van de Waalse tijdschriften voor andere onderwerpen.

De Rode Vaan, een ander links blad, had dan weer grotendeels dezelfde cartoonisten als *Vrede*. Zo was bijvoorbeeld het werk van Goal – het pseudoniem van Alfons Goossens – in beide periodieken terug te vinden. De tekeningen van dat linkse tijdschrift onderzoeken zou dus geen nieuwe stellingen opleveren. Aan de rechtse kant heb ik onder meer *PVV magazine* – eerder werd al uitgelegd dat de liberale partij zich in het raketten­debat in het kamp van de rechtse CVP bevond – en *Vlaams Weekblad* doorgenomen, maar ook daarin

---

¹³ COOLSAET, *België en zijn buitenlandse politiek*, 479; COOLSAET, *Buitenlandse zaken*, 232-233.

¹⁴ LAMOT, 'De Koude Oorlog als storende ruis', 144.

verschenen geen spotprenten over het thema.

Knack verscheen voor het eerst op 17 februari 1971 als antwoord op de Vlaamse vraag naar een degelijk weekblad met algemene informatie dat niet tot een politieke strekking behoort. Toch ontstonden er interne strubbelingen omwille van de klerikale visie die hoofdredacteur Willy De Nolf probeerde door te drukken in de redactionele aangelegenheden. *Knack* werd pas echt onafhankelijk wanneer Frans Verleyen als hoofdredacteur in 1972 de redactie ging samenstellen. Er werden zeven vaste redactiemedewerkers aangenomen die elk vanuit hun eigen opvattingen werkten. Toch bleek later dat *Knack* nog altijd niet kon ontsnappen aan de politieke, sociaal-economische en interne structuren die de vrijheid van de redactie beperkten.

De cartoons in *Knack* pakten alles en iedereen zeer hard aan. Gal – het pseudoniem van Gerard Alsteens – en Jan de Graeve – hij tekende onder de naam Jan – waren de voornaamste cartoonisten die karikaturen in verband met de rakettenkwestie tekenden. Allebei beweerden ze geen spotprenten te tekenen voor een bepaalde politieke strekking. Ze tekenden zonder vooraf te weten voor welk blad de karikatuur bestemd was. Zo werkte de Graeve bijvoorbeeld nog voor *Le Vijf*, *De Morgen*, *La Libre Belgique*, *Gazet van Antwerpen* en *PVV magazine*. Toch waren er voorbeelden te vinden waarin publicatie voorkomen werd. De beperking van de vrijheid werd ook vaak door de cartoonisten zelf aangeklaagd.¹⁵

In 1945 werd het weekblad *Pan* opgericht. Ivan de Monceau de Bergendael werd de eigenaar ervan. Het Franstalige satirische blad, dat voor een groot deel uit cartoons bestond, kende van bij het ontstaan veel succes. Paul Jamin – het pseudoniem van Alidor – en Raoul Debroyer – hij werkte onder de naam Royer – tekenden verschillende cartoons over de nieuwe wapenwedloop. Het weekblad was goed ingelicht over de buitenlandse politiek en de Belgische diplomatie en aarzelde niet om uiteenlopende meningen van twee van zijn medewerkers te publiceren. Toch was *Pan* vrij traditionalistisch. Het vertegenwoordigde een drukkingsgroep zonder

---

¹⁵ ANTHIERENS, *De overspannen jaren*, 92-93, 133, 179; ANTHIERENS, 'Geen talent naast Jan en Gal?', 40; BREUVAL, 'Knack-magazine', 1972, 2.111.02; DE GRAEVE, 'Het evangelie volgens Jan', 58-59, 63; VANNESTE, *De middeleeuwen volgens Knack*, 3-4, 16-22, 31; VAN SEVEREN, 'De erkenning breekt door voor cartoonist Gal', 161.

verantwoordelijkheid die echter zeer machtig was. Vooral in Brussel was *Pan* erg populair in burgerlijke en intellectuele kringen.¹⁶

Het eerste nummer van *De Zwijger* verscheen op 13 januari 1982 met Johan Anthierens als hoofdredacteur. Het weekblad ontleende haar naam gedeeltelijk aan het Franse *Le Canard Enchaîné* en beweerde onafhankelijk te zijn. Toch bleek het tijdschrift onder meer door de spotprenten van Jan Vanriet, Piranha – het pseudoniem van Leon Van De Velde – en die van Jacques Moeraert – hij tekende onder de naam Zak – nauw aan te leunen bij de vredesbeweging. Bij de vredesbetoging op 25 oktober 1981 werd de komst van het blad namelijk gesignaleerd en kregen de aanwezige pacifisten de mogelijkheid om in te tekenen voor drie gratis nummers. De kaap van 20.000 geïnteresseerden werd snel bereikt volgens de redactie. Desondanks hield het blad al op 7 juni 1984 op te bestaan omwille van financiële problemen.¹⁷

Rood volgde in 1969 *De Socialistische Stem*, het tijdschrift van de Socialistische Beweging Vlaanderen, op. *Rood* werd het weekblad van de Revolutionaire Arbeiders Liga (RAL), de Belgische afdeling van de Vierde Internationale. De artikels in het trotskistische magazine, dat vanaf 19 mei 1983 tweewekelijks verscheen, waren altijd tegen de plaatsing van de raketten in België. Dit was zo omdat de Socialistische Arbeiderspartij (SAP), zoals de partij vanaf 1984 door het leven ging, het actief deelnemen aan massabewegingen als een van haar voornaamste activiteiten had. Hierdoor was ze erg betrokken in de grote vredesbetogingen in de eerste helft van de jaren tachtig. Desondanks de grote betrokkenheid van de partij in de rakettenkwestie was het aantal (veelal ongesigioneerde) cartoons erover heel beperkt in *Rood*.¹⁸

Alle macht aan de arbeiders (AMADA), het driewekelijkse blad van de gelijknamige partij, zag het levenslicht in 1970. In 1971 werd het een tweewekelijks tijdschrift en vanaf 1975 verscheen *AMADA* wekelijks. Het verdedigde het marxistisch-leninistisch gedachtegoed

---

¹⁶ ANTHIERENS, *Niemand's meester*, 420-423; LAMBRECHT, 'Karikaturen over de Spaanse burgeroorlog', 823; LENTZEN, *La presse hebdomadaire francophone*, 28; UGEUX, 'Pan', 2.2.1; VAN HOOREBEKE, *De politieke cartoon*, 47.

¹⁷ ANTHIERENS, *Niemand's meester*, 415, 420-423, 456-458, 461-463.

¹⁸ BUELINCKX, *Radicaal-links in België*, 72, 76-79; HEMMERIJCKX, 'De communistische partijen', 755; HUYSENTRUYT, *Typologie van de Vlaamse redactionele weekbladpers*, 93; STUTJE, *Ernest Mandel*, 114.

van de partij en wist dankzij haar contacten met buitenlandse marxistisch-leninistische organisaties eersterangs informatie over verschillende onderwerpen te verwerven. De partij was al vanaf haar ontstaan de belangrijkste vertegenwoordiger van het maoïsme in België.

Op 28 januari 1981 veranderde de naam *AMADA* definitief in *Konkreet*. In 1982 paste het blad haar naam nog eens aan. Voortaan heette het *Solidair*. Ondertussen veranderde ook de partij van naam. In november 1979 vond immers het stichtingscongres van de Partij van de Arbeid (PvdA) van België plaats. Op het vlak van de buitenlandse politiek volgde de extreem-linkse partij China. Volgens de PvdA moesten alle landen van de wereld zich tegen de imperialistische USSR verdedigen. De VS werd nochtans ook niet gespaard. De partij kante zich dan ook tegen de plaatsing van de raketten en de wapenwedloop maar wees een eenzijdige ontwapening vanwege Europa af. Net als de RAL nam de PvdA deel aan de acties van de vredesbeweging, maar net als in *Rood* verschenen er in *Solidair* weinig (ongesigioneerde) spotprenten over de rakettenkwestie.¹⁹

Vrede werd in 1953 opgericht door onder meer André De Smet, de man die in 1979 ook betrokken was bij de stichting van VAKA. *Vrede* werd het blad van de Belgische Unie voor de Verdediging van de Vrede (BUVV). In 1971 werd de BUVV vervangen door het door De Smet opgerichte *Vrede* vzw. De 1500 abonnees van *Vrede* vormden de basis van de organisatie. Zij kwamen vooral uit communistische milieus. Haar extreem-linkse ideologie kwam onder meer tot uiting in het feit dat het maandblad de schuld voor de wapenwedloop volledig in de schoenen van de VS schoof. De USSR moest zich kunnen verdedigen tegen het Westen dat constant superieur wilde zijn. Vooral Freddy Meulemans – hij gebruikte eerst het pseudoniem F*Meus en nadien noemde hij zichzelf Mafke – en Alfons Goossens tekenden de meeste cartoons in verband met de rakettenkwestie in *Vrede*.²⁰

---

¹⁹ BUELINCKX, *Radicaal-links in België*, 82, 86-88, 91; HEMMERIJCKX, 'De communistische partijen', 755; HUYSENTRUYT, *Typologie van de Vlaamse redactionele weekbladpers*, 7-8; KEYMEULEN, *Het medium als gebruiksinstrument*, 58, 65, 69, 71, 128; MATERNE, 'Dit is het allerlaatste...', 1; MATERNE, 'Konkreet', 3.

²⁰ CLAES, *Vrede zonder rechtvaardigheid is geen vrede*, 9, 12; STOUTHUYSEN, *In*

Meestal volgden de Belgische tijdschriften een bepaalde strekking. Van de zes onderzochte periodieken lijkt *Knack* het meest objectieve. Er was echter geen garantie dat de cartoons die verschenen de strekking van de magazines altijd volgden. Toch was dit voor de periodieken vaak een reden om het werk van een cartoonist niet te publiceren. Het waren vooral linkse bladen die spotprenten over de rakettenkwestie uitgaven. Dit wijst op de meer kritische houding van die tijdschriften. Zoals eerder al aan bod kwam, was het namelijk de rechtvleugel van het politieke spectrum die ervan overtuigd was dat de kernwapens geplaatst moesten worden. Daardoor publiceerde hun periodieken nauwelijks tot geen cartoons over het raketten debat. Ze wilden niet dat hun standpunten bekritiseerd werden.

Voor dit werk wordt gebruik gemaakt van cartoons omdat ze een belangrijke historische waarde hebben in het onderzoek naar de beeldvorming over de Koude Oorlog. De media heeft de voorbije decennia immers een belangrijke rol gespeeld in het democratische proces en cartoonisten hebben een significante bijdrage geleverd in die evolutie. Een kunstenaar kan in een tekening namelijk makkelijker de zaken samenvatten dan een schrijver in een tekst. Bovendien kan een artikel nogal snel overgeslagen worden wanneer iemand een krant leest. Een cartoon trekt meteen de aandacht van de lezer. De boodschap ervan is vaak direct te begrijpen waardoor de kern van de zaak op een symbolische manier wordt meegedeeld. Hierbij speelt de kracht van de humor een belangrijke rol.²¹

In dit deel wordt ten eerste een korte geschiedenis van de spotprent gegeven. Vervolgens worden de in het onderzoek gebruikte onderverdelingen besproken. Wetenschappers duwen de verschillende soorten cartoons immers regelmatig in hokjes. Er wordt enkel gebruik gemaakt van de categorieën van communicatiewetenschapper Bart Van De Putte en die van Maurice Horn, een internationale autoriteit op het gebied van cartoons. Hun

---

de ban van de bom, 87; STOUTHUYSEN, *Les mouvements de paix en Flandre*, 20-24, 39-42; STOUTHUYSEN, 'Weg met die bommen', 165; WALGRAVE, *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen*, 117-118.

²¹ DAMEN, *Het beeld van de Sovjetunie*, 153; HUNG, 'The fuming image', 123-124; HUNG, 'War and peace', 40; VERSCHAFFEL, *Beeld en geschiedenis*, 7; VAN DE PUTTE, *Het beeld van de Verenigde Staten*, 8, 10.

onderverdelingen zijn het meest van toepassing op de onderzochte karikaturen. Ten slotte komen verschillende wetenschappelijke theorieën over cartoons aan bod zodat het duidelijk wordt hoe de bronnen geïnterpreteerd worden.

De behandelde tekenaars werkten bijna altijd onder schuilnamen. Ik heb zoveel mogelijk geprobeerd de namen achter de pseudoniemen terug te vinden. Hiervoor heb ik onder meer medewerkers van de periodieken en de cartoonisten zelf gecontacteerd. De gevonden namen worden in de voetnoten naast de schuilnaam vermeld. In sommige gevallen is het mij niet gelukt om de ware identiteiten te ontdekken. In periodieken als *AMADA/Konkreet/Solidair* en *Rood* verschenen er namelijk verschillende ongesigioneerde tekeningen. Daarnaast publiceerden tijdschriften als *Vrede* regelmatig spotprenten van buitenlandse cartoonisten die ik niet altijd kon contacteren.

Cartoons gaan terug op karikaturen. De eerste karikaturen dateren uit de veertiende eeuw voor Christus. De term ‘caricatura’ – wat wijst op een overdrijving van iets – werd voor het eerst gebruikt in het zestiende eeuwse Italië. De term cartoon vond zijn oorsprong in het Italiaanse ‘cartone’. In de zestiende eeuw was het daar namelijk de gewoonte om de ontwerpen van muurschilderingen, mozaïeken, wandtapijten, et cetera op een stuk hard papier te tekenen. Daarin werden dan fysische en psychische kenmerken van een persoon naar voren gebracht door bepaalde trekken overdreven in de verf te zetten.

Rond 1830 kwam er een tentoonstelling met dergelijke werken naar Engeland. Het blad *Punch* maakte satirische versies van de ontwerpen en noemde ze cartoons. Hierin werd gewezen op sociale en politieke misbruiken uit die tijd. Vanaf dan werden ook karikaturen en andere getekende humoristische prenten cartoons genoemd. Het belangrijkste verschil tussen cartoons en karikaturen was dat laatstgenoemden vooral een boodschap of kritiek proberen over te brengen in plaats van te amuseren. Vanaf de jaren 1860 verschenen ze ook in periodieken.²² In de onderzochte periode was het verschil tussen cartoons en karikaturen amper zichtbaar. De tekeningen hadden veelal zowel een amuserende als een kritiserende

---

²² DAMEN, *Het beeld van de Sovjetunie*, 31-32, 41; JOHNSON, ‘Cartoons’, 10-12, 15; VAN DE PUTTE, *Het beeld van de Verenigde Staten*, 6.

bedoeling. Ik maak dan ook geen onderscheid tussen de twee termen.

In zijn licentiaatsverhandeling toont Bart Van De Putte aan dat er drie verschillende soorten cartoons zijn. Om te beginnen zijn er beschrijvende-analyserende cartoons. Hier komt de houding van de tekenaar op de tweede plaats omdat ze enkel een bepaalde situatie willen weergeven of uitleggen. De nadruk kan dan bijvoorbeeld op de grap liggen. Toch kunnen ook zij een achterliggende betekenis hebben. Dit is echter meer het geval bij commentariërende cartoons. Zij geven duidelijk een bepaalde houding op de gebeurtenissen of personen weer. Het onderscheid tussen beschrijvende-analyserende en commentariërende cartoons is vaak erg klein. Ten slotte zijn er agitatorisch-propagandistische cartoons die de lezer willen aanzetten tot handelen. Ze zijn vooral terug te vinden in verkiezingsaffiches en -posters.²³

Maurice Horn maakt een andere onderverdeling. Hij onderscheidt vijf verschillende types cartoons. Ten eerste is er de *cartoon illustration* waarbij de tekening ondergeschikt gemaakt wordt aan de tekst. In een *single-panel cartoon* wordt dikwijls een tekst als onderschrift toegevoegd. Ten derde wijst Horn op het bestaan van *narrative art cartoons*. Hier plaatst men woorden in tekstballonnetjes en vertellen de opeenvolgende cartoons een verhaal. In een *animated cartoon* worden tekeningen in een film gegoten. *Cartoon products* tot slot zijn tekeningen die commercieel gebruikt worden door verspreiding op bijvoorbeeld T-shirts.²⁴ De twee laatstgenoemden zullen in dit werk niet aan bod komen.

Globaal bekeken zijn wetenschappers het eens over het feit dat cartoons een belangrijke historische waarde hebben. Volgens Samuel Tower staat in een cartoon de idee centraal. De cartoon verschilt van een kunstwerk omdat ze de idee direct en eenvoudig weergeeft om te informeren, hervormingen teweeg te brengen of te vermaken.²⁵ Stacey Bredhoff, hoofdcurator van de tentoonstellingsstaf van de nationale archieven in Washington D.C., geeft ze een nog belangrijker functie. Ze stelt dat “a good political cartoon should grab you by the throat, give you a good shaking, and leave you with a mental image you will never forget”.²⁶

---

²³ *Ibidem*, 9.

²⁴ DAMEN, *Het beeld van de Sovjetunie*, 31-32.

²⁵ TOWER, *Cartoons and lampoons*, 8.

²⁶ SULLIVAN, Bespreking van BREDHOFF, *Draw!*, 162.

Historici Shiva Balaghi en Chang-Tai Hung wijzen dan weer op het belang van cartoons voor de gewone man. De tekeningen zijn namelijk ideaal om ideeën over te brengen naar de ongeletterden. Op die manier creëren ze een dynamische culturele ruimte waarin gedebatteerd kan worden over prangende sociale en politieke vraagstukken.²⁷ Het kan immers zijn dat bijvoorbeeld een politieke partij of een sociale beweging een tijdschrift gebruikt om zijn ideeën door te drukken. In dat geval kan er op verschillende manieren worden omgegaan met de cartoons. Zowel de ideeën kunnen onderzocht worden alsook de manier waarop bepaalde personen of gebeurtenissen worden afgebeeld. Zo kunnen periodieken namelijk een belangrijke rol spelen in de beeldvorming die mensen hebben over een bepaald onderwerp.

In zijn licentiaatsverhandeling stelt historicus Jos Podevyn dat de politiek bewust lezer, die zijn periodiek kiest vanuit zijn politieke overtuiging, zijn ideeën bevestigd zal zien of zelfs laten versterken wanneer er een consensus over de grond van de zaak bestaat tussen het blad, de tekenaar en de lezer. Vanuit die theorie besluit hij dan dat voor de cartoonist de lat nog hoger komt te liggen om andersdenkenden of ongeïnteresseerden te bereiken. Eens hij hun aandacht heeft, moet hij proberen de dubbele bodem van de tekening duidelijk te maken. De veelgebruikte ironie maakt ze dikwijls dubbelzinnig en vatbaar voor verkeerde uitleg volgens Podevyn.²⁸

Spotprenten geven ook een zinvolle commentaar en onthullen belangrijke analyses van het heersende politieke klimaat volgens Speedling. Enkele sleutelfuncties van de politieke cartoon zijn volgens hem de weerspiegeling en het behoud of de wijzigingen van machtsverhoudingen in een bepaalde politieke structuur.²⁹ Lyombe Eko, specialist in media en massacommunicatie, besluit dat cartoons beschreven kunnen worden als “counter-discourses and instruments of counter-power because discourse is an instrument of power”.³⁰

De tekenaar speelt volgens velen een belangrijke rol in de boodschap van de cartoons. Onder meer historici Chang-Tai Hung en William Fetsko zeggen dat het de tekenaar is die zijn ideeën in een

---

²⁷ HUNG, ‘The fuming image’, 124; KUPPINGER, Bespreking van GÖCEK red., *Political cartoons*, 572-573.

²⁸ PODEVYN, *Cartoons in het land van de anti-sovjets*, 37.

²⁹ HELLEMANS, *De politieke cartoon*, 49.

³⁰ EKO, ‘It’s a political jungle out there’, 225.

aantal simpele maar krachtige lijnen weergeeft en de karikatuur dus erg subjectief maakt. Van De Putte voegt hieraan toe dat de feiten inderdaad door de ogen van de cartoonist bekeken worden en dat ze dus geen zuivere spiegel zijn van de gebeurtenissen. Ze hebben volgens hem een demystificerend karakter omdat ze complotten, schuldigen en slachtoffers aanwijzen. Anderzijds hebben ze een mystificerend karakter omdat ze door hun simplificatie op een zekere manier leugens vertellen zodat ze handig zijn voor propaganda.³¹

Mediaspecialisten als William Gamson en David Stuart in 'Media discourse as a symbolic contest' of Chris Lamb in *Drawn to extremes* benadrukken echter dat de cartoonisten deel uitmaken van de redactiestaf van de periodiek. Bijgevolg worden zaken die niet in de ideologische lijn van de periodiek liggen vaak niet gepubliceerd. Dit wordt bevestigd door karikaturisten als Gerard Alsteens, die onder meer voor *Knack* tekende. Zo is het bijvoorbeeld belangrijk dat wanneer ze voor een binnenlands publiek tekenen de cartoonisten beseffen dat er grenzen zijn aan het nationale discours. Doen ze dit niet, dan zullen ze maar weinig redacteurs vinden die hun tekeningen willen publiceren. De spotprenten mogen bovendien niet essentieel vals of extreem brutaal zijn want dan zullen ze hun effectiviteit mislopen volgens Roger Cuff.³²

Wetenschappers uit allerlei domeinen – van kunsthistorici tot communicatiespecialisten – hebben al onderzoek gedaan over cartoons als historische bron. Ze komen echter zelden tot een eensgezind standpunt. Zo blijkt onder meer uit de onderverdelingen van Van De Putte en die van Horn dat ze tekeningen nog steeds niet in vaste categorieën kunnen stoppen. Ze zijn het over het algemeen wel eens over de belangrijke waarde die spotprenten in het historisch onderzoek hebben. Ten eerste geven karikaturen de normen en waarden van een maatschappij in een bepaalde periode weer. Zo kunnen ze een beeld schetsen van wat er leefde in de samenleving. Werden er binnen een bepaald tijdsinterval bijvoorbeeld veel cartoons over een onderwerp gepubliceerd, dan wijst dit duidelijk op

---

³¹ HELLEMANS, *De politieke cartoon*, 50; HUNG, 'War and peace', 41; VAN DE PUTTE, *Het beeld van de Verenigde Staten*, 8, 25.

³² ANTHIERENS, *De overspannen jaren*, 93; CUFF, 'The American editorial cartoon', 87-88; GAMSON en STUART, 'Media discourse as a symbolic contest', 62; LAMB, *Drawn to extremes*, 134-135; VAN DE PUTTE, *Het beeld van de Verenigde Staten*, 11.

een probleem dat toen erg belangrijk werd geacht.³³

Spotprenten kunnen aan de andere kant ook de strekking van een tijdschrift en de eventuele propaganda die daarmee gepaard gaat aantonen. De tekenaar speelt een belangrijke rol aangezien de tekening zowel zijn mening als die van het blad kan weergeven. “Par nature, la caricature est le miroir d'une époque”, stelt historicus Laurence Van Ypersele.³⁴ Er moet dus kritisch met de bronnen worden omgegaan om kunnen uit te maken welke visie de cartoon nu eigenlijk toont: die van de periodiek of die van de cartoonist.

---

³³ HUNG, ‘War and peace’, 40; MCCARTHY, ‘Political Cartoons’, 31; SALISBURY, ‘Gile’s cold war’, 157; VAN DE PUTTE, *Het beeld van de Verenigde Staten*, 25.

³⁴ VAN YPERSELE, ‘La caricature politique belge’, 415.

1. FREQUENTIE

In totaal worden er 397 cartoons over de rakettenkwesie behandeld. In dit hoofdstuk worden de evoluties in die tekeningen onderzocht. Eerst worden de besproken landen met elkaar vergeleken. Nadien gebeurt hetzelfde met de karikaturen over oorlog en vrede. In het tweede deel worden er aan de hand van een chronologisch overzicht verklaringen gezocht voor de periodes waarin veel of weinig spotprenten over de onderwerpen verschenen. Tevens worden er links gezocht tussen de cartoons van het tweede en het derde hoofdstuk.

	<i>Knack</i>	<i>Vrede</i>	<i>De Zwijger</i>	<i>Pan</i>	<i>Rood</i>	<i>AMADA / Konkreet / Solidair</i>	AANDEEL (in procent)
1979	1	1		4	2	1	2
1980	13	25		11	1	6	14
1981	17	29		2	3	6	14
1982	9	21	23	3	3	4	16
1983	17	29	49	14	9	0	30
1984	15	21	15	10	7	0	17
1985	11	7		2	4	2	7
TOTAAL	83	133	87	46	29	19	

De bovenstaande tabel laat zien dat cartoons over de rakettenkwesie op regelmatige basis voorkwamen tussen 12 december 1979 en 15 maart 1985. Het merendeel van de karikaturen verscheen in *Vrede*. Het maandblad van de pacifistische organisatie Vrede vzw zette de wapenwedloop dus hoog op haar agenda. Verhoudingsgewijs kreeg de wapenwedloop de meeste aandacht in *De Zwijger*. Het blad bestond amper 29 maanden maar gaf toch 22 procent van de verschenen spotprenten uit.

Pan, het andere satirische tijdschrift, zette de rakettenkwesie wat minder in de belangstelling. Het weekblad gaf vooral tekeningen over andere internationale en nationale problemen uit. *Knack*, het tijdschrift zonder een uitgesproken strekking, was goed voor 21 procent van de gepubliceerde cartoons. Toch gingen haar tekeningen eveneens hoofdzakelijk over andere thema's. De wapenwedloop

kwam het minst aan bod in *AMADA/Konkreet/Solidair* en in *Rood*. Zij schonken in hun pogingen om de VS en de USSR zwart te maken meer aandacht aan de problemen in derde wereldlanden. Het grootste aantal cartoons verscheen in 1983. In het jaar van onder meer de grootste vredesbetoging uit de Belgische geschiedenis werd 30 procent van alle illustraties gepubliceerd. De meeste karikaturen werden naar aanleiding van de massamanifestaties van 1981 en 1983 getekend. Dit wordt later verder besproken.

Met de installatie van de SS20-raketten had de USSR de nieuwe wapenwedloop uitgelokt. Toch verscheen de staat in amper 16 procent van de cartoons. De theorie van communicatiewetenschapper Bart Van De Putte kan hier een verklaring voor vormen. Volgens hem worden in spotprenten niet alleen de fysieke en de karakteriële eigenschappen overdreven maar wordt de weergegeven gebeurtenis eveneens aangedikt.³⁵ Daardoor geven ze nogal snel een negatief beeld van de ontwikkelingen. De tijdschriften die vooral de VS de schuld gaven voor de wapenwedloop – *Vrede*, *Rood* en *De Zwijger* – publiceerden dus zo weinig spotprenten over de USSR omdat ze de staat niet in een slecht daglicht wilden plaatsen. Ze lieten de cartoons over hen dan vaak gewoon weg en maakten de VS zwart.

In *Knack* tekende hoofdzakelijk Gal karikaturen over de Sovjet-Unie. Hij had het niet zo begrepen op de leiders ervan maar vond ze minder oorlogszuchtig dan de Amerikanen. Daarnaast tekende hij geen agressieve sovjetsoldaten of andere ongunstige voorstellingen van de USSR. Zijn sympathie voor de vredesbeweging leek dus te groeien. Enkel in het maoïstische *AMADA/Konkreet/Solidair* – en in *Pan* waren de meerderheid van de karikaturen tegen de Sovjet-Unie gericht. Het communistische blad gaf namelijk zowel de VS als de USSR de schuld van de wapenwedloop. De meeste cartoons waren ongesigneerd maar vooral Sam tekende zulke spotprenten. In *Pan* daarentegen leek Alidor de bescherming van de Amerikanen noodzakelijk te vinden om de dreiging van de Sovjet-Unie het hoofd te kunnen bieden. In tegenstelling tot Gal tekende hij meermaals agressieve sovjetsoldaten.

In totaal verschenen er 125 karikaturen over de VS. De meeste daarvan doken op in *Knack* (36 tekeningen) en in *Vrede* (46 spotprenten). In *Knack* waren ze allemaal het werk van Gal. Ten

---

³⁵ VAN DE PUTTE, *Het beeld van de Verenigde Staten*, 7.

opzichte van zijn karikaturen over de USSR was hij heel wat scherper voor de Amerikanen. Dit komt in het volgende hoofdstuk verder aan bod. Voor *Vrede* tekende hoofdzakelijk Goal spotprenten over de VS. Net als Gal stelde hij heel het land – de cartoonist maakte zowel over Reagan als over de Amerikaanse staat karikaturen – negatief voor.

Dat gebeurde eveneens in *AMADA/Konkreet/Solidair*, in *Rood* en in *De Zwijger*. In de eerste twee tijdschriften waren ook de tekeningen over de VS merendeels ongesigneerd. Zij publiceerden vooral spotprenten over Reagan. De karikaturen van *De Zwijger* waren hoofdzakelijk het werk van Piranha en Zak. Zij gingen voornamelijk over het agressieve Amerikaanse leger. Net als in *Pan*, het andere satirische tijdschrift, stond de krijgsmacht centraal. Maar daar waar Alidor in *Pan* het sovjetleger tekende, gaf *De Zwijger* enkel cartoons over het Amerikaanse leger uit. Zoals gezegd vond Alidor de Amerikaanse aanwezigheid in Europa wel belangrijk. Voor *Pan* tekende hij dan ook verschillende spotprenten waarin hij de VS – hij beeldde hoofdzakelijk Reagan af – in een gunstig daglicht plaatste.

Het gros van de karikaturen over de Belgische regering kwam voor in *De Zwijger* en in *Knack*. De twee periodieken brachten elk 25 cartoons over het thema uit. Die van *De Zwijger* kwamen bijna allemaal van Vanriet en van Zak. In *Knack* waren ze overwegend het werk van Jan. In beide bladen werden de regeringsleden voorgesteld als aanhangers van de Amerikanen. De andere 42 cartoons werden voornamelijk door *Vrede* – vooral F'Meus/Mafke en Goal maakten tekeningen over België – en door *Pan* – opnieuw enkel Alidor – gepubliceerd. Daar waar *AMADA/Konkreet/Solidair* en *Rood* eerder het voorbeeld van *De Zwijger* en *Knack* volgden, gaven *Vrede* en *Pan* normaliter spotprenten over de Belgische bevolking uit. Zij werden niet als volgelingen maar als slachtoffers van de beslissingen van hun leiders gezien.

De meeste cartoonisten hadden een vrij pessimistische blik op de situatie. Maar liefst 204 van de 397 cartoons gingen over oorlog. Bijna de helft van die tekeningen verscheen in *Vrede*. Elk jaar kwamen er in het maandblad 15 à 20 karikaturen over de dreiging voor. Daar stond tegenover dat er in totaal maar 43 over de vrede handelden. Het tijdschrift achtte het dus belangrijker om de bevolking te waarschuwen voor de mogelijke gevolgen van de

wapenwedloop dan de hoop op vrede in de verf te zetten. *De Zwijger* leek dit evenzeer te doen. Ook in dat tijdschrift ging bijna de helft van de karikaturen over het naderende onheil terwijl er maar 30 de vrede afbeeldden. In *Knack* en in *Pan* gebeurde hetzelfde. In beide periodieken kwam de dreiging in meer dan de helft van de gepubliceerde cartoons voor. In de twee gevallen dook de vrede slechts in een vierde van de tekeningen op.

Ondanks het geringe aantal relevante spotprenten dat ze publiceerden, was het pessimistische beeld ook terug te vinden in *AMADA/Konkreet/Solidair* en in *Rood*. *AMADA* en haar opvolgers gaven 6 tekeningen over oorlog en amper 2 over vrede uit. In *Rood* verschenen er nog 7 optimistischere tekeningen. Maar ook in dat tijdschrift ging de helft van de cartoons over de dreiging. Buiten *Knack* – Gal was er sowieso de belangrijkste karikaturist over de rakettenkwestie – hadden alle bladen meerdere tekenaars die het gevaar of de vrede meer in de verf zetten dan een collega. De manieren waarop ze dat pessimistisch beeld uitwerkten, wordt in het derde hoofdstuk besproken.

De spotprenten over de wapenwedloop doken vooral op in de weken voor en na belangrijke gebeurtenissen. Zo kwam maar liefst 30 procent van de tekeningen voor in 1983. De voornaamste aanleiding hiervoor was de vredesbetoging van dat jaar. In dit deel worden zulke significantste ontwikkelingen uit de rakettenkwestie belicht en wordt er gekeken naar de cartoons die daarover verschenen. De meeste tekenaars vormden zich vanaf het begin een pessimistisch beeld van de internationale spanningen. Voor hen was het al snel duidelijk dat Europa de raketten zou toelaten. In dat geval kon het wel eens slecht aflopen met de mensheid.

Vooraf de karikaturen over de VS waren gebonden aan belangrijke evenementen. Zowel wapenbeheersingsgesprekken als massamanifestaties waren voor de tekenaars gelegenheden om de Amerikanen af te beelden. Hetzelfde gold voor de karikaturen over België. De regering kwam vooral aan bod als het over de beslissing van de installatie ging. Het volk dook hoofdzakelijk op naar aanleiding van de betogingen. De spotprenten over de Sovjet-Unie waren niet aan gewichtige feiten gebonden. Zo verschenen er bijvoorbeeld naar aanleiding van de grote betogingen niet meer of niet minder tekeningen over de USSR. In de aanloop naar de grote

demonstraties publiceerde zelfs *Vrede* geen overeenkomstige cartoons.

Na het dubbelbesluit verschenen er niet meteen karikaturen over de reacties van Jimmy Carter, Leonid Brezjnev of de Belgische regering op de beslissing van de NAVO. Enkel in *Pan* kreeg het besluit wat aandacht. Alidor maakte meteen duidelijk dat het gevaar van de Sovjet-Unie kwam. In 1980 stond voornamelijk de dreiging centraal. Meer dan 74 procent van de tekeningen wezen op het gevaar van eventuele raketten in Europa. Een derde daarvan kwam voor in *Vrede*. Vooral wanneer het voor de cartoonisten vanaf de zomer duidelijk werd dat Reagan de nieuwe president van de VS zou worden, verschenen er veel karikaturen over oorlogstuigen en dergelijke meer. Zijn agressieve taal stimuleerde het doemdenken. Eén jaar na het dubbelbesluit hadden alle periodieken al een pessimistische visie op de rakettenkwestie. Alleen Alidor (*Pan*) wist diens agressiviteit te appreciëren en tekende in 1980 hoofdzakelijk spotprenten over de USSR.

In de eerste maanden van de ambtstermijn van Reagan werden er maar weinig tekeningen over de VS uitgegeven en enkel Gal (*Knack*) gebruikte de president als hoofdfiguur. Dit is opmerkelijk omdat het in die periode meteen duidelijk was dat de nieuwe president meer geld voor defensie vrijmaakte en sceptisch stond tegenover wapenbeheersing.³⁶ De politiek van Reagan in de derde wereld daarentegen kwam in *Pan*, *Konkreet*, *Vrede* en *Rood* wel vaak aan bod in de spotprenten over de VS. Zowel de president als de stereotiepe beelden van de VS werden in deze karikaturen getekend. Niet alleen de linkse periodieken maar ook de tekenaars van het satirische weekblad *Pan* zetten de problematiek van landen als El Salvador dus hoger op hun agenda dan de rakettenproblematiek.

Een volgende belangrijke gebeurtenis die aanleiding gaf tot het publiceren van spotprenten was de vredesbetoging van VAKA van 25 oktober 1981. Naarmate die dichterbij kwam, dook de rakettenkwestie almaar meer op. Bijna een derde van de karikaturen beeldde de vrede uit. Dat gebeurde voornamelijk in *Knack* en in *Vrede*. De opkomst van zulke tekeningen loopt in beide gevallen gelijk met de doorbraak van VAKA. De koepelorganisatie wist steeds meer mensen voor haar zaak te winnen en inspireerde ook de

---

³⁶ YOUNG en KENT, *International Relations*, 520.

cartoonisten om de vrede in de verf te zetten in hun werk.³⁷ De tekenaars – Gal in *Knack* en overwegend Goal in *Vrede* – gebruikten hoofdzakelijk vredessymbolen in plaats van tekeningen over betogingen. Op afbeeldingen van demonstranten was het nog twee jaar wachten. De enige tekeningen over het gewone volk stelden de mensen als slachtoffers van de regeringsbeslissingen voor.

Ondanks de stijging in het aantal karikaturen over de vrede handelde immers nog steeds meer dan de helft van de spotprenten over de dreiging. Dat onderwerp kwam eveneens vooral in *Knack* – opnieuw tekende enkel Gal zulke spotprenten – en in *Vrede* – naast Goal maakte ook Mafke soortgelijke tekeningen – voor. Het pessimisme bleef dus overheersen. Dat doemdenken was eveneens terug te vinden in de cartoons over de wereldleiders. In de nasleep van de betoging werd Reagan almaar meer als hoofdfiguur gebruikt. Net als de organisatie Vrede vzw maakten de cartoonisten in *Vrede* na 25 oktober de president zwart door hem voor te stellen als iemand die zijn wil kon opdringen aan Europa en de USSR – de staat kwam veel minder aan bod – in de val wou lokken met zijn beloofde ontwapeningsgesprekken.

Omwille van de massamanifestatie gingen niet alleen de karikaturisten van *Vrede* cartoons over Reagan tekenen. De tekenaars van *Konkreet*, *Rood* en *Knack* deden dat ook. Zo verschenen er tussen 21 oktober en 2 december in *Knack* wekelijks cartoons die Reagan en de rest van de Amerikaanse beleidsmannen voorstelden als mensen die de meerderheid van de Amerikaanse en de Europese bevolking – mensen die voor ontwapening en vrede kozen – gewoon negeerden. Noch pacifistische acties noch onderhandelingen tussen de supermachten konden de angst voor een nucleaire oorlog bij de mensen wegnemen.

In 1982 was er opnieuw een stijging te merken in het aantal spotprenten over de wapenwedloop. Dat kwam uiteraard omdat er met *De Zwijger* een zesde tijdschrift bijkwam. Als we dat blad even wegdenken, zien we echter een sterke daling. Enkele maanden na de vredesbetoging leken de cartoonisten – en bij uitbreiding de hele Belgische bevolking – de rakettenkwestie al vergeten te zijn. Het was dan ook een jaar waarin er relatief weinig gebeurde op het vlak

---

³⁷ STOUTHUYSEN, *In de ban van de bom*, 87; STOUTHUYSEN, *Les mouvements de paix en Flandre*, 20-24, 39-42; STOUTHUYSEN, 'Weg met die bommen', 165; WALGRAVE, *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen*, 117-118.

van de wapenwedloop.

De VS en de Sovjet-Unie hervatten onder meer de wapenbeheersingsgesprekken over hun strategische kernwapens – de *Strategic Arms Reduction Treaty* (START)-onderhandelingen – in Genève maar kwamen nog steeds niet tot een overeenkomst. Daarnaast organiseerde de vredesbeweging dat jaar wel verscheidene kleinere acties maar geen grote betoging. Bovendien bleef de Belgische regering de beslissing over de stationering van de raketten steeds uitstellen.³⁸

Uit een onderzoek in opdracht van *De Standaard* bleek dat in 1982 de meerderheid van de Belgische bevolking wou dat de Amerikanen in Europa bleven. Ze vonden dat enkel de VS de veiligheid kon waarborgen. Er was echter minder eensgezindheid over de stationering van kernwapens. Slechts een vierde van de ondervraagden dacht dat ze de veiligheid van Europa werkelijk konden bevorderen. De vrees voor een electoraal debacle was dus groot bij de christen-democratische en de liberale regeringspartijen.³⁹

De Belgen raakten gewend aan de aanslepende discussies tussen de wereldleiders en waren vooral bezorgd om de economische problemen.⁴⁰ De cartoonisten richtten hun pijlen dan ook hoofdzakelijk op die moeilijkheden. Op het vlak van de wapenwedloop gaven alle periodieken in vergelijking met 1981 minder tekeningen over de protagonisten uit. Enkel *De Zwijger* schonk aandacht aan de binnenlandse ontwikkelingen. De dreiging was nog steeds het meest getekende onderwerp. Ook in 1982 handelde de helft van de spotprenten over oorlog. Het aantal karikaturen over vrede nam licht af. Ze kwamen enkel in *Knack* en in *Vrede* voor. De eerder vermeldde besprekingen in Genève – ze waren op het vlak van de rakettenkwestie de belangrijkste gebeurtenis van het jaar – kwamen enkel in *Vrede* aan bod. Voor de

---

³⁸ LAMOT, 'De Koude Oorlog als storende ruis en ultiem referentiekader', 148; STOUTHUYSEN, *In de ban van de bom*, 92; STOUTHUYSEN, *Les mouvements de paix en Flandre*, 45-48; STOUTHUYSEN, 'Oud en nieuw in één', 411; STOUTHUYSEN, 'Weg met die bommen', 167; WALGRAVE, *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen*, 106-107, 115; YOUNG en KENT, *International Relations*, 512.

³⁹ COOLSAET, *Buitenlandse zaken*, 230; HEIRMAN, *Het Belgisch raketendossier*, 62-70; STOUTHUYSEN, *In de ban van de bom*, 90-91; YOUNG en KENT, *International Relations*, 529.

⁴⁰ JOFFE, 'Peace and Populism', 9-11.

rest leek niemand dus te geloven in de goede afloop ervan.

De rakettenkwesatie kwam in 1983 heel vaak voor in de cartoons en dan vooral naarmate de vredesbetoging van 23 oktober dichterbij kwam. Voornamelijk de karikaturen over de VS (10 tekeningen meer dan in 1982), oorlog (21 meer) en vrede (31 meer) stegen enorm in aantal. In de eerste helft van het jaar publiceerde overwegend *Vrede* spotprenten over de VS. Ze waren allemaal tegen het beleid van Reagan gericht. Vanaf augustus publiceerde *Knack* het merendeel van anti-Amerikaanse cartoons. In vergelijking met de karikaturen in de nasleep van de betoging van 1981 werd Reagan na de massamanifestatie minder zwartgemaakt. De plaatsing van de raketten in onder meer Groot-Brittannië en de daaropvolgende mislukking van de besprekingen in Genève kreeg in de laatste maanden van 1983 immers alle aandacht.⁴¹ De USSR en België kwamen heel wat minder voor. De Sovjet-Unie werd doorgaans nog steeds als het slachtoffer van de Amerikaanse agressie gezien. Enkel in *Pan* werd de USSR als de belangrijkste agressor voorgesteld.

Met 53 cartoons was oorlog voor het vierde jaar op rij het meest getekende thema. Zulke karikaturen kwamen eveneens hoofdzakelijk voor in *Vrede*, *Knack* en *De Zwijger*. Ook zij werden voornamelijk in de weken na de betoging gepubliceerd. De tekeningen over vrede kende de sterkste stijging. Ze verschenen op dezelfde tijdstippen en in dezelfde periodieken als die over de dreiging. Zowel de spotprenten over oorlog als die over vrede waren vooral van agitatorisch-propagandistische aard. Door de bevolking te wijzen op de gevaren van de wapenwedloop probeerden vooral de cartoonisten van *Vrede* mensen warm te maken voor de aankomende betoging.

Er was wel een belangrijk verschil tussen de cartoons over de demonstratie. In vergelijking met de tekenaars van *Vrede* twijfelden die van *De Zwijger* namelijk sterk aan het nut van de betoging. De cartoonisten van *Knack* stelden het nut van de massamanifestatie niet langer in vraag, iets wat ze twee jaar eerder wel nog hadden gedaan. Nog een divergentie in vergelijking met de tekeningen naar aanleiding van de betoging van 1981 waren de afbeeldingen van vredesactivisten. Dit komt overeen met de stelling van mediaspecialisten William Gamson en David Stuart. Net als historicus Benjamin Ziemann beweren ze dat de cartoons over

---

⁴¹ YOUNG en KENT, *International Relations*, 513.

vredeactivisten in de Koude Oorlog hun piek kenden in de jaren tachtig.⁴²

In 1984 daalde het aantal spotprenten over de rakettenkwestie voor de eerste keer. Een belangrijke reden was het verdwijnen van *De Zwijger*. Maar ook de verzuurde relaties tussen de VS en de USSR speelden een belangrijke rol. De kernwapens stonden namelijk in West-Europa en de Sovjet-Unie had zich teruggetrokken uit de onderhandelingen in Genève. Net als in 1982 trad er gewenning op. Uit verschillende enquêtes bleek dat de meerderheid van de Belgische bevolking tegen de plaatsing van de raketten was maar dat ze toch dacht dat die ging doorgaan. Ze waren dan ook vooral bezig met de economische crisis in plaats van na te denken over de gevolgen van de wapenwedloop. De cartoonisten zagen evenmin een verbetering in de relaties tussen de twee machtsblokken. Hun tekeningen volgden dus grotendeels de mening van de massa. Vooral de economische gevolgen van de wapenwedloop werden opnieuw dik in de verf gezet.⁴³

Het aantal spotprenten over vrede daalde van 46 exemplaren in 1983 naar 15 in 1984. De installatie van de raketten in Groot-Brittannië en West-Duitsland nam blijkbaar alle hoop op wereldvrede weg. Zelfs in *Vrede* kwam het onderwerp nog maar half zoveel aan bod. Ook het aantal karikaturen over oorlog liep sterk terug. Er verschenen er 17 minder dan in 1983. Enkel in *Vrede* vond deze daling niet plaats. Daar waar andere periodieken het gevaar van de rakettenkwestie steeds minder gingen afbeelden, gaf het maandblad in 1984 nog meer cartoons over de dreiging uit. Het verdwijnen van de hoop op vrede was voor het tijdschrift dus een stimulans om de bevolking nog meer bewust te maken van de gevolgen van de wapenwedloop.

Het aantal karikaturen over de protagonisten kende geen daling. Ze handelden voornamelijk over de VS. De USSR kwam slechts 12 keer aan bod in de 68 gepubliceerde illustraties. In tegenstelling tot die van 1981 kwamen de campagnes voor de Amerikaanse presidentsverkiezingen minder voor in spotprenten over de

---

⁴² GAMSON en STUART, 'Media discourse as a symbolic contest', 82; ZIEMANN, 'Images of Peace', 254.

⁴³ GARTHOFF, *Détente and confrontation*, 1015, 1035-1038; HEIRMAN, *Het Belgisch raketendossier*, 104; YOUNG en KENT, *International Relations*, 529-531.

rakettenkwestie.⁴⁴ De cartoonisten zagen blijkbaar in Walter Mondale geen bedreiging voor Reagan. Dit hing samen met de door de politicoloog Phil Williams beschreven “aura of invincibility” die rond de president hing.⁴⁵ De Belgische tekenaars bleven zich dan maar concentreren op het beleid van Reagan.

België werd vooral afgebeeld naarmate 1985 dichterbij kwam. Na de Amerikaanse verkiezingen werd het immers steeds duidelijker dat de raketten er geïnstalleerd zouden worden. Vanaf dan benadrukten de karikaturisten meermaals het aandeel van de Belgische regering in de onvermijdelijke plaatsing van de wapens. Tindemans’ voorstellen aan de sovjetleiders werden als onrealistisch ervaren. Het grootste deel van de spotprenten over de ministers verscheen in deze periode. Vooral de tekenaars van *Knack* gaven dat idee duidelijk weer in hun werk. De cartoonisten schonken aan de andere kant nog maar weinig aandacht aan de machtsblokken. De nieuwe voorman van de USSR Michael Gorbatsjov kwam zelfs helemaal niet meer aan bod voor 15 maart 1985. Oorlog en vrede werden eveneens almaar minder afgebeeld.

Het merendeel van de onderzochte cartoons verscheen naar aanleiding van de massademonstraties van 1981 en 1983. Dit toont aan dat de wapenwedloop vooral in die twee jaren erg leefde onder de bevolking en dat er een groot evenement in eigen land moest plaatsvinden wilde de vredesbeweging de Belgen bewust maken van de internationale situatie. Bijna een derde van de tekeningen over de rakettenkwestie verscheen in 1983, niet toevallig het jaar waarin er twee van de belangrijkste episodes uit de ‘Tweede Koude Oorlog’ plaatsvonden. Zo wist VAKA – in navolging van het succes van massamanifestaties elders in Europa – circa 400.000 mensen, het grootste aantal ooit, te mobiliseren voor haar betoging. Daarnaast betekende de installatie van raketten in West-Duitsland en Groot-Brittannië het einde van de onderhandelingen in Genève.

Net als bij andere gebeurtenissen hadden de cartoons naar aanleiding van de vredesdemonstratie twee belangrijke functies. Enerzijds zetten ze door de dreiging prominent in beeld te brengen de bevolking aan om mee te betogen. Dit was vooral het geval in

---

⁴⁴ PODHORETZ, ‘The Reagan Road to Détente’, 450.

⁴⁵ WILLIAMS, ‘The Limits of American Power’, 583.

Vrede. Aan de andere kant brachten de spotprenten net als in 1981 elk op hun eigen manier – de ene tekenaar vond de manifestatie nuttig, de andere niet – verslag uit van de demonstratie. Zo ging het met alle belangrijke gebeurtenissen die aan bod kwamen. Aan de ene kant waren er cartoonisten die duidelijke bedoelingen hadden met hun werk. Zij kwamen het meeste voor. Anderzijds waren er tekenaars die net als journalisten verslag wilden uitbrengen van de evenementen. Ze gingen echter zelden objectief te werk.

Enkele maanden na een belangrijke gebeurtenis was een aanzienlijk deel van de Belgische bevolking het rakettendebat al grotendeels vergeten. Zowel in 1982 – enkel de opkomst van *De Zwijger* compenseerde de sterke daling van de tekeningen over de wapenwedloop – als in 1984 kwam er geen spectaculaire stijging van het aantal karikaturen. Het waren eerder jaren waarin de gewinning optrad omdat er niets speciaals gebeurde.

Voornamelijk Reagan moest het ontgelden in de onderzochte periodieken. Hij kwam in 19 procent van de tekeningen voor. Ter vergelijking: Brezjnef, de meest getekende sovjetleider, dook in totaal slechts in 5 procent van de cartoons op. In tegenstelling tot de voormannen van de USSR werd Reagan in alle bladen als bijzonder agressief voorgesteld. Enkel Alidor leek dat noodzakelijk te vinden. De Amerikaanse president kwam vooral in 1983 – opnieuw in de weken voor en na significante gebeurtenissen als de vredesbetoging en het mislukken van de onderhandelingen in Genève – aan bod.

Samen met de ongunstige karikaturen over de VS tekenden de cartoonisten ontzettend veel spotprenten over oorlog. Het pessimistische beeld dat ze bij het begin van de rakettenkwestie ontwikkeld hadden, bleef dus doorleven. Net als de negatieve spotprenten over Reagan verschenen de tekeningen over de dreiging voornamelijk in 1983. De hoop op vrede was nooit sterk aanwezig in de onderzochte periodieken. Na 1983 stopte de stijging in het aantal hoopvolle tekeningen en uiteindelijk verdwenen alle cartoons over dat thema als sneeuw voor de zon. Ook hier speelde een gewichtige gebeurtenis – het mislukken van de wapenbeheersingsgesprekken – dus een belangrijke rol in het beeld dat de tekenaars over de situatie hadden. Zowel in de kwantiteit als in de thematiek van de cartoons vormde 1983 een breuklijn: na dat jaar daalde het aantal spotprenten over de rakettenkwestie en borgen de tekenaars hun hoop op wereldvrede op.

2. DE PROTAGONISTEN

Dit hoofdstuk behandelt de manieren waarop de VS, de USSR en België werden afgebeeld in de cartoons over de rakettenkwesitie. In het eerste deel komen de figuren die de hoofdrollen opeisten aan bod. De meeste cartoonisten blameerden de VS. Vooral Ronald Reagan moest het ontgelden. Volgens de tekenaars bracht zijn beleid de wereld op de rand van de afgrond. De Belgische regering werd eveneens vaak zwartgemaakt omdat ze de Amerikanen blindelings zou volgen. Om te analyseren wie volgens de karikaturisten de grootste verantwoordelijkheid in het raketdossier droeg, worden de belangrijkste geportretteerde politici met elkaar vergeleken. De Sovjet-Unie daarentegen werd in de meeste gevallen gunstiger afgebeeld. Zij werd vooral als slachtoffer van de Amerikaanse agressie gezien. Haar leiders en politici worden als laatste aangekaart.

Het tweede deel bespreekt hoe de drie staten zelf in de cartoons aan bod kwamen. De landen werden eveneens getekend aan de hand van stereotiepen en dieren die de nationale kracht symboliseerden. De spotprenten over het militair apparaat van de staten, een ander teken van sterkte, worden nadien behandeld. Tot slot worden de karikaturen over de gewone bevolking onderzocht. Zij speelden onder meer door hun massale deelname aan vredesmanifestaties evenzeer een rol in het rakettendebat. Er wordt gekeken naar hoe de cartoonisten die inbreng ervaarden.

Dit deel beschrijft ten eerste de manier waarop de hoofdpersonen werden getekend. Naargelang de rol die ze in de rakettenkwesitie speelden, portretteerden de tekenaars ze namelijk anders. Zo kreeg de VS in de meeste periodieken de schuld voor de spanningen tussen de twee machtsblokken. Nadien wordt er gekeken naar de afgebeelde banden tussen de betrokken partijen. De Sovjet-Unie leek geïsoleerd te staan in heel de affaire. De tekenaars dachten dat de VS en de Belgische regering onder één hoedje speelden en bijgevolg allebei een bedreiging voor de wereldvrede vormden. Als laatste wordt de door pacifistische cartoonisten gelegde link tussen de wapenwedloop en de economische problemen onderzocht. Meteen wordt duidelijk dat ze schrik hadden voor de mogelijke financiële gevolgen van de rakettenkwesitie en wie ze als de schuldigen hiervoor zagen.

De licentiaatsverhandeling van de Gentse historicus Stijn Damen is tot dusver het enige onderzoek omtrent Belgische cartoons over de USSR tijdens de Koude Oorlog. Hij beweert dat de Sovjet-Unie in België vooral werd afgebeeld in de persoon van haar leider. Op die manier hing de wijze waarop de lezers de USSR percipieerden af van het voorkomen en de reputatie van het hoofd van de communistische partij.⁴⁶ Onder Brezjnev werd de staat nog in de helft van de spotprenten afgebeeld in de persoon van haar voorman, maar dat aantal daalde sterk onder zijn opvolgers. Voor de rakettenkwestie blijkt de stelling van Damen dus niet te gelden.

Door de detente van de jaren zeventig werd vooral Brezjnev almaar minder als een oorlogszuchtige leider gezien, maar een oplossing voor het debat leek ver weg. Bovendien werden zijn plaatsvervangers niet als vernieuwers afgeschilderd. Omwille van zijn gezondheid verscheen Brezjnev na 1980 nog maar weinig in het openbaar. Dit is een belangrijke reden waarom hij steeds minder in de spotprenten opdook. Zo stelt Bart Van De Putte in zijn licentiaatsverhandeling namelijk dat politieke cartoons gebonden moeten zijn aan de politieke actualiteit, anders verschillen ze nauwelijks van stripverhalen.⁴⁷ Om die reden kwamen ook Yuri Andropov en Konstantin Tsjernenko nog amper voor in de onderzochte periodieken.

België en de VS verschenen wel frequent in de persoon van hun leiders. Premier Wilfried Martens werd als de baas van België gezien. Hij kwam 29 keer voor in de 87 cartoons over zijn vaderland. Koning Boudewijn, het echte staatshoofd, kwam amper tweemaal aan bod. Ondanks de al eerder besproken tegenstellingen binnen zijn regering ging Martens toch akkoord met de regeling van de NAVO. Met 27 spotprenten was Leo Tindemans na Martens de meest getekende minister. Net als de premier werd de minister van Buitenlandse Zaken hoofdzakelijk als een volgeling van de VS getekend (zie bijvoorbeeld *Cartoon 1*).

De meest voorkomende Amerikaanse president was Reagan. Daar waar Jimmy Carter in amper 2 procent van de cartoons opdook, kwam Reagan in 19 procent van de tekeningen voor. Het beleid van Carter werd na het dubbelbesluit eveneens door velen bekritiseerd –

---

⁴⁶ DAMEN, *Het beeld van de Sovjetunie*, 148.

⁴⁷ GLAZOV, 'Yuri Andropov, 210; VAN DE PUTTE, *Het beeld van de Verenigde Staten*, 7; YOUNG en KENT, *International Relations*, 523.

Cartoon 1.⁴⁸Cartoon 2.⁴⁹

sommigen vonden hem te zachtaardig terwijl anderen dachten dat hij te agressief was – maar de regering van Reagan werd vaker veroordeeld. Buiten Alidor vond iedereen hem te driftig. Vooral in *De Zwijger* werd Reagan als een personificatie van de VS gezien. Andere Amerikaanse toppolitici of stereotiepe voorstellingen van de VS kwamen veel minder voor. Ronald Reagan kwam meer en meer in beeld wanneer de campagne voor de Amerikaanse presidentsverkiezingen – waarin de rakettenkwestie uiteraard een belangrijk topic was – volop losbarstte in de zomer van 1980. Voor veel cartoonisten was het al snel duidelijk dat Reagan de nieuwe president van de VS zou worden. Daardoor verdween Carter nog meer uit beeld.

Het agressieve beeld – de president werd geen enkele keer vredelievend voorgesteld – dat de vredesbewegingen van Reagan hadden, vond volgens historicus Benjamin Ziemann zijn oorsprong in de Hollywoodfilms van de jaren vijftig. In die films speelde hij namelijk vaak een cowboy. De vredesbewegingen van de jaren tachtig maakten daarom van Reagan een “incarnation of machismo”.⁵⁰ De cartoonisten gaven aan de hand van commentariërende cartoons te kennen dat ze tegen zijn politiek waren. Hetzelfde deden ze voor zijn minister van Buitenlandse Zaken Alexander Haig. Daar waar de Amerikaanse presidenten – en

⁴⁸ Cartoon van GAL, *Knack* (16 januari 1985), 11.

⁴⁹ Cartoon van ALIDOR [= P. JAMIN], *Pan* (12 november 1980), 1.

⁵⁰ ZIEMANN, ‘Images of Peace’, 249.

du vooral Reagan (zie bijvoorbeeld *Cartoon 2*) – soms als cowboys werden getekend, werden er geen vergelijkbare stereotiepe beelden gebruikt voor de leiders van de USSR of die van België.

De meerderheid van de onderzochte cartoonisten gaf Reagan de schuld van de wapenwedloop. De sovjetleiders werden wel gunstig voorgesteld. Hierin volgden de karikaturisten een trend die in grote delen van West-Europa aanwezig was. Zo toont de Britse historicus Tony Shaw bijvoorbeeld aan dat de USSR in Engelse films – een ander medium om de beeldvorming over de Koude Oorlog te bestuderen – almaar positiever werd afgeschilderd.⁵¹ Zoals in het vorige hoofdstuk al besproken werd, waren enkel de meerderheid van de karikaturen in het maoïstische *AMADA/Konkreet/Solidair* en in het satirische *Pan* tegen de Sovjet-Unie gericht.

Volgens communicatiewetenschapper Bart Van De Putte is er een belangrijk verschil tussen karikaturen over buitenlandse en binnenlandse politiek. Zo stelt hij dat de tekenaars bij cartoons over nationale aangelegenheden sneller in partijpolitieke tegenstellingen kunnen vervallen. Ze gaan dan volgens historicus William Fetsko de lezers vertellen hoe ze politiek moeten denken. Daarenboven zou volgens Van De Putte de publieke opinie meer belangstelling hebben of beter ingelicht en directer betrokken zijn bij de nationale ontwikkelingen.⁵²

In de cartoons over Belgische politici resulteerde dat in het bekritisieren van Wilfried Martens en zijn ministers. In tegenstelling tot in de cartoons over de VS en de USSR kwam dus niet alleen het staatshoofd aan bod maar werden ook zijn medewerkers getekend.⁵³ De meeste karikaturisten gaven altijd de in de regering zetelende partijen de schuld voor het aandeel van België in de rakettenkwesitie. Omdat ze frequent als meelopers werden afgeschilderd, is hun band met de VS meteen zonneklaar. Het is hoofdzakelijk die verhouding die in de commentariërende cartoons werd uitgewerkt. Hun aandeel in de wapenwedloop werd als onbeduidend ervaren. Daarom komen ze pas later aan bod.

In 'It's a Political Jungle Out There' beschrijft Lyombe Eko hoe

---

⁵¹ SHAW, 'From Liverpool to Russia, With Love', 258.

⁵² FETSKO, *Using and Analyzing Political Cartoons*, 3; VAN DE PUTTE, *Het beeld van de Verenigde Staten*, 140.

⁵³ Cartoon van ALIDOR, *Pan* (26 oktober 1983), 1; Cartoon van GAL, *Knack* (16 januari 1985), 11.

Afrikaanse cartoonisten na de Koude Oorlog autoritaire politici als beesten voorstelden. Het ging dan om dieren die de nationale kracht symboliseerden.⁵⁴ Politieke cartoonisten in België deden dit ook al tijdens de Koude Oorlog. Zo kozen sommigen ervoor om de Amerikaanse presidenten en de sovjetleiders op of als dieren af te beelden. Voornamelijk Reagan werd op zulke manieren getekend (zie bijvoorbeeld *Cartoon 2*). In tegenstelling tot de periode onder Carter was het Amerika van de nieuwe president volgens journalist Haynes Johnson namelijk “a land evoked by fables and mythology, by symbols and patriotic dreams”.⁵⁵

Al van in 1980 werd Reagan door velen als een patriot gezien.⁵⁶ De tekenaars gebruikten in de onderzochte periodieken regelmatig dit vaderlandslievende beeld om hem te portretteren. Ze stelden dat patriottisme dus gelijk aan agressiviteit. Om zijn land te verdedigen leek Reagan tot veel in staat. De sovjetleiders werden eveneens als dieren getekend. Dit duidt aan dat de meeste cartoonisten ook hen als krachtige leiders zagen, al werden ze frequent als minder driftig afgeschilderd. Belgische politici werden helemaal niet als dieren afgebeeld. Hun kracht werd dus als nietig beschouwd.

De negatieve voorstellingen van Reagan waren terug te vinden in alle tijdschriften buiten *Pan*. Het pacifistische *Vrede* probeerde de Belgische bevolking continu op de agressiviteit van de Amerikaanse president te wijzen. Hiervoor publiceerde ze hoofdzakelijk commentariërende spotprenten die vaak hard op agitatorisch-propagandistische cartoons leken. Voornamelijk door de leiders van de VS zwart te maken, trachtte ze mensen voor de vredesbeweging te winnen.

Cartoonist F'Meus gaf bijvoorbeeld al in 1980 duidelijk aan dat hij in Reagan een agressief staatshoofd zag. Hij tekende namelijk een borstbeeld van de man met in diens wapenschild een raket. Dit beeld verscherpte de jaren nadien. Om zijn oorlogszuchtigheid extra in de verf te zetten, werd de president vaak in het bijzijn van zijn generaals getekend. Zelfs zijn minister van Buitenlandse Zaken Alexander Haig werd steeds in uniform getekend. Net zoals ze het “cowboyverleden” van Reagan accentueerden, benadrukten de

---

⁵⁴ EKO, ‘It’s a political jungle out there’, 224-225.

⁵⁵ BOWMAN, Bespreking van JOHNSON, *Sleepwalking Through History*, 45.

⁵⁶ TROY, *Morning in America*, 171.

cartoons van *Vrede* de militaire carrière van Haig.⁵⁷

De cartoonisten diffameerden de president zelfs wanneer die op het einde van 1981 de Sovjet-Unie voorstellen deed om tot wapenbeheersing te komen.⁵⁸ Ze stelden hem voor als iemand die zijn wil kon opdringen aan Europa en de USSR in de val wou lokken met zijn beloofde ontwapeningsgesprekken.⁵⁹ Het was immers duidelijk dat de VS eigenlijk niet te vinden was voor een diplomatieke oplossing voor het probleem. In een periode – na de detente van de jaren zeventig – waar steeds meer mensen wel bereid waren om te onderhandelen, noemde Reagan de sovjetleiders “the focus of evil in the modern world”.⁶⁰ Toch verscheen de president in *Vrede* nooit als een dier. Dit geeft aan dat de pacifistische cartoonisten hem niet als vaderlandslievend bestempelden. Wat hij deed en de agressieve manier waarop hij handelde, had volgens hen niets te maken met patriottisme.

Brezjnev en zijn minister van Buitenlandse Zaken Andrej Gromyko, de enige sovjetminister die in alle onderzochte periodes aan bod kwam, werden heel wat vreedzamer

---

⁵⁷ Cartoon van F*MEUS [= F. MEULEMAN], *Vrede*, 196 (oktober 1980), 19; Cartoon van GOAL [= A. GOOSSENS], *Vrede*, 189 (januari 1980), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 194 (juni 1980), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 196 (oktober 1980), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 201 (maart 1981), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 205 (september 1981), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 206 (oktober 1981), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 229 (januari 1984), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [231] (maart 1984), 1.

⁵⁸ VAN DEN WIJNGAERT en BEULLENS, *Oost West, West Best*, 37.

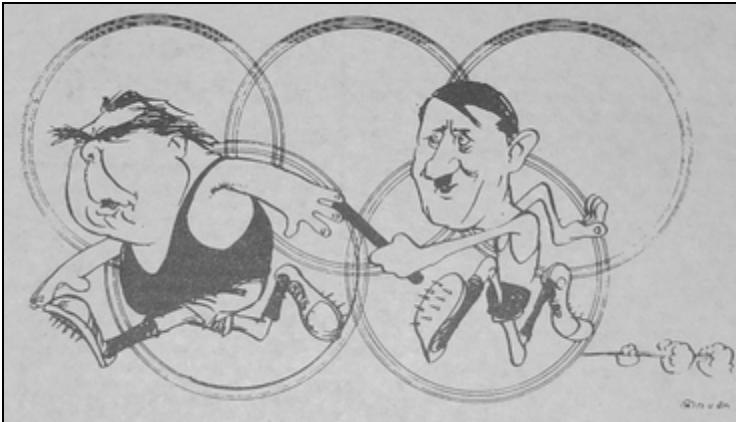
⁵⁹ Cartoon, *Vrede*, [211] (maart 1982), 33; Cartoon, *Vrede*, 214 (juni 1982), 20; Cartoon, *Vrede*, [219] (januari 1983), 15; Cartoon, *Vrede*, [219] (januari 1983), 33; Cartoon, *Vrede*, [220] (februari 1983), 8; Cartoon, *Vrede*, [223] (mei 1983), 11; Cartoon, *Vrede*, [223] (mei 1983), 14; Cartoon, *Vrede*, [225] (september 1983), 14; Cartoon, *Vrede*, [231] (maart 1984), 12; Cartoon, *Vrede*, [232] (april 1984), 5; Cartoon, *Vrede*, [235] (september 1984), 7; Cartoon, *Vrede*, [236] (oktober 1984), 14; Cartoon, *Vrede*, [236] (februari 1985), 7; Cartoon van BAS [= B. MITROPOULOS], *Vrede*, [220] (februari 1983), 7; Cartoon van G. DE MOL, *Vrede*, [228] (december 1983), 36; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 209 (december 1981), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [222] (april 1983), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 229 (januari 1984), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [231] (maart 1984), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [236] (oktober 1984), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [238] (december 1984), 1; Cartoon van P. LEGER, *Vrede*, [235] (september 1984), 8; Cartoon van PLANTU [= J. PLANTUREUX], *Vrede*, [224] (juni 1983), 9; Cartoon van KONK [= L. FABRE], *Vrede*, 207 (november 1981), 17; Cartoon van G.B. TRUDEAU, *Vrede*, [237] (november 1984), 21.

⁶⁰ GARTHOFF, *Détente and confrontation*, 1015; JOFFE, ‘Peace and Populism’, 32; YOUNG en KENT, *International Relations*, 520.

voorgesteld. Zij verschenen in *Vrede* als mannen die vrede nastreefden maar het slachtoffer waren van de agressie van de VS. Als ze al eens heethoofdig werden afgebeeld, werd Carter of Reagan naast hen geplaatst. De Amerikaanse leider werd dan op dezelfde of op een nog ongunstigere wijze voorgesteld. Op die manier maakten de cartoonisten duidelijk dat ze dachten dat de USSR met haar raketten enkel op de dreiging van de VS reageerde. Het maandblad gaf noch Brezjnev noch Gromyko de schuld voor de nieuwe wapenwedloop.⁶¹

Dat *AMADA/Konkreet/Solidair* en *Rood* het voorbeeld van *Vrede* deels volgden, valt uit te leggen vanuit hun ideologie.⁶² Volgens de partijen achter de bladen waren zowel de USSR als de VS de grote boosdoeners. Dit verklaart waarom de commentariërende cartoons niet alleen hard waren voor Reagan maar ook Brezjnev regelmatig belasterden. Zo was het ten eerste evident dat de tekenaars van *AMADA/Konkreet/Solidair* de ideologie van de PvdA/*AMADA* volgden want de anders zo vredelievend voorgestelde sovjetleider

*Cartoon 3.*⁶³

⁶¹ Cartoon, *Vrede*, 190 (februari 1980), 6; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 208 (december 1981), 1.

⁶² Cartoon, *Konkreet* (16 december 1981), 9; Cartoon, *Konkreet* (3 juni 1982), 15; Cartoon, *Rood* (30 oktober 1981), 11; Cartoon, *Rood* (27 mei 1982), 1; Cartoon, *Rood* (3 juni 1982), 8; Cartoon, *Rood* (14 april 1983), 6; Cartoon van GAL, *Rood* (27 mei 1982), 10.

⁶³ Cartoon, *Alle macht aan de arbeiders* (16 juli 1980), 11.

werd niet gespaard. Hij werd naar aanleiding van de Olympische Spelen in Moskou zelfs enkele keren met Adolf Hitler – de dictator was in 1936 ook gastheer van de internationale sportmanifestatie – vergeleken (zie bijvoorbeeld *Cartoon 3*). Hetzelfde gebeurde in *Rood*. Brezjnev werd door de tekenaars van het tijdschrift eveneens gezien als iemand die minstens even agressief als de Amerikanen was.⁶⁴

Voor *Knack* tekende vooral Gal karikaturen die tegen Reagan gericht waren. Hij zag al snel dat er geen verbetering zou komen ten opzichte van de ambtstermijn van Carter. Zo verscheen er in 1980 een spotprent waarin de cartoonist stelde dat kiezen tussen Carter en Reagan eigenlijk gelijk stond aan kiezen tussen cholera en de pest.⁶⁵ De opvattingen van de tekenaar leken hoe langer hoe meer overeen te komen met die van de vredesbeweging. *Knack* gaf hem de vrijheid om zijn gedachten uit te werken.

De nieuwe hoofdredacteur Frans Verleyen streefde immers naar een maximaal pluralisme. In zijn licentiaatsverhandeling toont historicus Willem Vanneste aan dat de redactie van het weekblad uit mensen van allerlei strekkingen bestond. De redacteurs zouden bovendien van lef en diepgang getuigen door uitgesproken maatschappelijke standpunten in te nemen en te verdedigen. Personen en groeperingen werden zelfs vaak in harde bewoordingen aangepakt.⁶⁶

Gal gebruikte die vrijheid na 1980 om zijn kruistocht tegen Reagan verder te zetten. Nog maar enkele weken na diens inauguratie tekende de cartoonist de president voor een nucleaire zuil – in navolging van de Ionische en de Dorische zuil – als steunpilaar voor de westerse beschaving (zie *Cartoon 4*). Na de massademonstratie van 1981 tekende hij veel cartoons die Reagan afschilderden als iemand die de meerderheid van de Amerikaanse en

---

⁶⁴ Cartoon, *Alle macht aan de arbeiders* (16 juli 1980), 11; Cartoon, *Alle macht aan de arbeiders* (30 juli 1980), 12; Cartoon, *Konkreet* (16 december 1981), 9; Cartoon, *Konkreet* (3 juni 1982), 15; Cartoon, *Rood* (23 mei 1980), 11; Cartoon, *Rood* (30 oktober 1981), 11; Cartoon, *Rood* (27 mei 1982), 1; Cartoon, *Rood* (3 juni 1982), 8; Cartoon, *Rood* (14 april 1983), 6; Cartoon, *Solidair* (15 december 1982), 12; Cartoon van GAL, *Rood* (27 mei 1982), 10; Cartoon van [SAM], *Alle macht aan de arbeiders* (30 januari 1980), 14; Cartoon van SAM, *Alle macht aan de arbeiders* (6 februari 1980), 15.

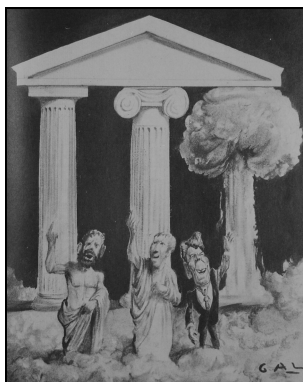
⁶⁵ Cartoon van GAL, *Knack* (29 oktober 1980), 231.

⁶⁶ VANNESTE, *De middeleeuwen volgens Knack*, 22.

de Europese bevolking – mensen die voor ontwapening en vrede kozen – gewoon negeerde. Bovendien had hij net als de andere cartoonisten geen goed oog in de onderhandelingen. Die ideeën liet Gal de daaropvolgende jaren niet los. Wanneer hij Reagan als een dier voorstelde, koos hij dan ook vooral voor minder flatterende beesten als apen of pestbacteriën.⁶⁷

De cartoonist had het evenmin begrepen op de sovjetleiders. Hij dacht onder meer dat ook Brezjnev niet veel zou bereiken op de in

Cartoon 4.⁶⁸

Cartoon 5.⁶⁹

⁶⁷ Cartoon van GAL, *Knack* (30 juli 1980), 95; Cartoon van GAL, *Knack* (24 september 1980), 213; Cartoon van GAL, *Knack* (29 oktober 1980), 231; Cartoon van GAL, *Knack* (18 februari 1981), 165; Cartoon van GAL, *Knack* (25 februari 1981), 187; Cartoon van GAL, *Knack* (1 april 1981), 179; Cartoon van GAL, *Knack* (8 april 1981), 193; Cartoon van GAL, *Knack* (13 mei 1981), 217; Cartoon van GAL, *Knack* (12 augustus 1981), 21; Cartoon van GAL, *Knack* (21 oktober 1981), 1; Cartoon van GAL, *Knack* (4 november 1981), 34; Cartoon van GAL, *Knack* (25 november 1981), 34; Cartoon van GAL, *Knack* (2 december 1981), 31; Cartoon van GAL, *Knack* (3 februari 1982), 34; Cartoon van GAL, *Knack* (21 april 1982), 32; Cartoon van GAL, *Knack* (28 juli 1982), 22; Cartoon van GAL, *Knack* (11 mei 1983), 27; Cartoon van GAL, *Knack* (1 juni 1983), 27; Cartoon van GAL, *Knack* (6 juli 1983), 23; Cartoon van GAL, *Knack* (3 augustus 1983), 21; Cartoon van GAL, *Knack* (13 september 1983), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (5 oktober 1983), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (12 oktober 1983), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (11 januari 1984), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (18 januari 1984), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (1 februari 1984), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (28 maart 1984), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (2 mei 1984), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (22 augustus 1984), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (28 november 1984), 9.

⁶⁸ Cartoon van GAL, *Knack* (18 februari 1981), 165.

⁶⁹ Cartoon van GAL, *Knack* (2 januari 1985), 11.

1981 aangekondigde gesprekken met de VS. Daarnaast zag hij in Yuri Andropov en Konstantin Tsjernenko geen mannen die vernieuwing met zich meebrachten. Ze werden allebei iets agressiever dan Brezjnev voorgesteld, maar in vergelijking met de spotprenten over Reagan was Gal bijzonder mild voor hen. Als hij hen minder gunstig voorstelde – hij tekende de leiders soms als minder vleierende dieren, bijvoorbeeld apen – werd er net als in *Vrede* de altijd driftigere Amerikaanse president naast getekend. Zo is op *Cartoon 5* te zien hoe Reagan en Tsjernenko elkaar de ogen uitsteken met hun raketten terwijl ze Europa tussen hen in platdrukken.⁷⁰

Gals cartoons waren dus eerder commentariërend in plaats van agitatorisch-propagandistisch. Hij geloofde dat de sovjetreacties op de dreiging van de VS gerechtvaardigd waren, maar stelde zich toch vragen bij de manier waarop de USSR geleid werd. Bijgevolg wilde Gal met zijn spotprenten de bevolking niet aanzetten tot deelname aan de manifestaties van de vredesbeweging omdat die de Sovjet-Unie te welgezind was. Dit wordt nog verder uitgewerkt wanneer in het volgende hoofdstuk de betogingen aan bod komen.

Net als *Knack* publiceerde *Pan* tijdens de campagne voor de presidentsverkiezingen van 1980 spotprenten waarin Reagan en Carter afgebeeld werden op de dieren die symbool stonden voor hun partijen: een ezel voor de democraten en een olifant voor de republikeinen (zie bijvoorbeeld *Cartoon 2*). Het belangrijkste verschil tussen de twee presidentskandidaten was dat Reagan agressiever afgebeeld werd. Zo werd hij in een *narrative art cartoon* door Alidor voorgesteld als een cowboy die Brezjnev en de Iranse ayatollah Ruhollah Khomeini – ze stelden de problemen op het vlak van internationale relaties voor – hard aanpakte. De slapende sheriff Carter moest nadien het westernstadje verlaten.

Het stereotiepe beeld van de cowboy werd dan wel gebruikt, toch

---

⁷⁰ Cartoon van GAL, *Knack* (24 september 1980), 213; Cartoon van GAL, *Knack* (21 oktober 1981), 1; Cartoon van GAL, *Knack* (25 november 1981), 34; Cartoon van GAL, *Knack* (2 december 1981), 31; Cartoon van GAL, *Knack* (3 februari 1982), 34; Cartoon van GAL, *Knack* (21 april 1982), 32; Cartoon van GAL, *Knack* (17 november 1982), 33; Cartoon van GAL, *Knack* (11 mei 1983), 27; Cartoon van GAL, *Knack* (13 september 1983), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (5 oktober 1983), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (12 oktober 1983), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (15 februari 1984), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (2 mei 1984), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (28 november 1984), 9; Cartoon van GAL, *Knack* (2 januari 1985), 11.

Cartoon 6.⁷¹Cartoon 7.⁷²

was er een belangrijk verschil tussen *Pan* en de andere periodieken. Haar belangrijkste tekenaar Alidor zag gedurende heel de onderzochte periode in Reagan een sterke president die de wereldproblemen wist aan te pakken. Zijn agressieve karakter werd dus als iets positiefs voorgesteld. Er verscheen geen enkele spotprent die hem ongunstig voorstelde. Daarnaast tekende Alidor Brezjnev in de *narrative art cartoon* als een attaquerende cowboy die door Reagan op zijn plaats gezet werd. De heethoofdigheid van de sovjetleider werd dus als iets negatiefs gezien, wat nog maar eens de tekenaar zijn sympathie voor de VS aantoont.⁷³

Met *De Zwijger* kwam er in 1982 een nieuw satirisch blad op de markt. Het belangrijkste verschil met de overige periodieken was dat de tekenaars van *De Zwijger* Reagan bijna altijd als hoofdfiguur gebruikten in de cartoons over de VS. De president werd wel op dezelfde manier voorgesteld: een cowboy die zich niets aantrok van de mening van de rest van de westerse bevolking (zie bijvoorbeeld *Cartoon 6*). Brezjnev werd ook in *De Zwijger* afgeschilderd als iemand die enkel reageerde op de bedreiging die uitging van de VS.⁷⁴ In vergelijking met het andere satirische weekblad *Pan*

⁷¹ Cartoon van WILLEM, *De Zwijger* (9 juni 1982), 2.

⁷² Cartoon van VANRIET, *De Zwijger* (15 december 1982), 1.

⁷³ Cartoon van ALIDOR, *Pan* (12 november 1980), 1.

⁷⁴ Cartoon, *De Zwijger* (31 maart 1982), 2; Cartoon, *De Zwijger* (16 juni 1982), 5; Cartoon, *De Zwijger* (29 december 1983), 16; Cartoon van VANRIET [= J. VANRIET], *De Zwijger* (14 april 1982), 4; Cartoon van WILLEM, *De Zwijger* (9 juni 1982), 2; Cartoon van ZAK [= J. MOERAERT], *De Zwijger* (7 april 1982), 4; Cartoon

publiceerde het pacifistischere *De Zwijger* dus veel meer tekeningen in de lijn van *Vrede*, *Knack*, *Rood* en *Konkreet*. Het ging om commentariërende cartoons die de mensen moesten waarschuwen voor de politiek van de Reagan.

De meerderheid van de onderzochte karikaturisten vond dat de Belgische regering de VS te goedgezind was.⁷⁵ Hiervoor werden de politici in *De Zwijger*, *Knack* en *Vrede* meermaals in het bijzijn van de Amerikanen of Amerikaanse raketten getekend. Dat gebeurde vooral met Martens – Mark Eyskens kwam in zijn korte periode als eerste minister niet aan bod – en zijn minister van Buitenlandse Zaken Leo Tindemans. Zo tonen *Cartoon 1* en *Cartoon 7* hoe volgens respectievelijk Gal en Vanriet de premier en Tindemans erg positief stonden tegenover de raketten van de VS.

Daarnaast werden de afgebeelde ministers in veel gevallen samen met Martens getekend (zie bijvoorbeeld *Cartoon 8*). Een goed voorbeeld hiervan was Jean Gol. Vooral in *Knack* liep de vice-

van ZAK, *De Zwijger* (9 juni 1982), 5; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (9 februari 1983), 4; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (3 november 1983), 3.

⁷⁵ Cartoon, *Alle macht aan de arbeiders* (12 december 1979), 16; Cartoon, *Rood* (8 maart 1984), 1; Cartoon, *Rood* (24 januari 1985), 1; Cartoon, *Rood* (7 maart 1985), 1; Cartoon, *De Zwijger* (31 maart 1982), 2; Cartoon van GAL, *Knack* (28 oktober 1981), 34; Cartoon van GAL, *Knack* (3 februari 1982), 34; Cartoon van GAL, *Knack* (6 juli 1983), 23; Cartoon van GAL, *Knack* (17 augustus 1983), 21; Cartoon van GAL, *Knack* (18 januari 1984), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (19 september 1984), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (16 januari 1985), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (27 februari 1985), 11; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 189 (januari 1980), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 194 (juni 1980), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 195 (september 1980), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 196 (oktober 1980), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 201 (maart 1981), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 205 (september 1981), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [212] (april 1982), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [222] (april 1983), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [241] (maart 1985), 1; Cartoon van JAN [=J. DE GRAEVE], *Knack* (26 oktober 1983), 9; Cartoon van JAN, *Knack* (5 december 1984), 256; Cartoon van JAN, *Knack* (19 december 1984), 9; Cartoon van JAN, *Knack* (16 januari 1985), 9; Cartoon van JAN, *Knack* (30 januari 1985), 9; Cartoon van JAN, *Knack* (6 februari 1985), 9; Cartoon van JAN, *Knack* (13 februari 1985), 9; Cartoon van JAN, *Knack* (20 februari 1985), 9; Cartoon van JAN, *Knack* (27 februari 1985), 9; Cartoon van JAN, *Knack* (13 maart 1985), 209; Cartoon van SAM, *Solidair* (16 januari 1985), 3; Cartoon van L. VANDEVIJVER, *De Zwijger* (17 november 1983), 6; Cartoon van VANRIET, *De Zwijger* (31 maart 1982), 1; Cartoon van VANRIET, *De Zwijger* (15 december 1982), 1; Cartoon van VANRIET, *De Zwijger* (20 oktober 1983), 6; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (31 maart 1982), 2; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (9 juni 1982), 2; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (9 juni 1982), 5; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (9 februari 1983), 4; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (27 oktober 1983), 11; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (17 november 1983), 3.

premier veelvuldig naast zijn baas. Dit betekent dat ook hij werd gezien als iemand die de raketten maar al te graag in België wilde hebben. De ministers leken vrijwel altijd te doen wat Martens zei, wat er dus op wijst dat de meeste cartoonisten hem wel degelijk als de leider van het land zagen. Bijgevolg achtten ze hem verantwoordelijk voor de aankomende installatie van de raketten.

Dat de Belgische regering de VS dikwijls volgde, toonde zich vooral in de defensie-uitgaven. Historicus Wally Struys toont in 'Country Survey XV: Defence Policy and Spending' namelijk aan dat België in die jaren serieuze budgetbesparingen moest doorvoeren, ook op het vlak van defensie.⁷⁶ De regering moest dus wel op de deur van de Amerikanen gaan kloppen wilde ze het land beschermen tegen een eventuele sovjetaanval. En de VS had natuurlijk graag dat ook België zijn defensiekosten opdreef, waardoor er een vicieuze cirkel ontstond. De cartoonisten vonden dat de Amerikanen niet moesten worden gevolgd in het opdrijven van die kosten. Dit gebeurde vooral in *De Zwijger*, *Knack* en *Vrede*.

De mensen achter *De Zwijger* en *Vrede* waren erg pacifistisch. Ze gaven de VS de schuld van de Koude Oorlog en de daaruit ontstane problemen in de derde wereld. Zij zetten de tegenstelling tussen de dure wapens van de rijke landen en de armoede van de ontwikkelingslanden dan ook dik in de verf. Dit bevestigt de stelling

Cartoon 8.⁷⁷

Cartoon 9.⁷⁸

⁷⁶ STRUYS, 'Country Survey XV', 43.

⁷⁷ Cartoon van JAN, *Knack* (6 februari 1985), 9.

⁷⁸ Cartoon van GOAL, *Vrede*, 192 (april 1980), 1.

van politiek wetenschapper Stefaan Walgrave. Hij wijst namelijk op de inhoudelijke verwevenheid tussen de vredesbeweging en de derde wereldbeweging.⁷⁹ Maar ook in *Knack* kregen Gal en Jan de vrijheid om de stijgende defensiekosten te bekritisieren.

Uiteraard waren naast Martens vooral de verschillende ministers van Landsverdediging de kop van jut en dat omwille van hun functie. José Desmarets en Charles Poswick werden amper aangepakt, maar Frank Swaelen en Alfred Vreven moesten het wel ontgelden.⁸⁰ Nochtans laat Struys zoals eerder gezegd zien dat de regering in die jaren ook op defensie bespaarde. Bovendien zei Swaelen al in zijn eerste jaar als minister van Landsverdediging dat er nog geen initiatief genomen was in de richting van het plaatsen van de raketten.⁸¹ Toch beschuldigden de tekenaars van *De Zwijger*, *Knack*, en *Vrede* hem er tijdens zijn elf maanden durende ambtstermijn van voorstander te zijn van de installatie van de wapens.

Zijn opvolger Alfred Vreven probeerde eveneens de beslissingen van de Amerikanen wat te mildereren. Diens pogingen om bijvoorbeeld het aantal te installeren raketten te verminderen, werden echter niet gehoord.⁸² Ongeacht die inspanningen werd ook Vreven ongunstig voorgesteld in de tekeningen. Op *Cartoon 8* laat Jan bijvoorbeeld zien hoe de minister gewoon de beslissingen van Martens volgde. Er is dus een flagrante paradox te merken. Desmarets en Poswick waren duidelijke voorstanders van de plaatsing van de raketten maar werden nauwelijks zwartgemaakt. Swaelen en Vreven daarentegen waren gematigder maar werden desondanks vaak bespot.

Het gros van de cartoons beeldden politici van de CVP af. Dit kwam omdat de partij al van in het begin van de rakettenkwestie

---

⁷⁹ WALGRAVE, *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen*, 131-132.

⁸⁰ Cartoon van F'MEUS, *Vrede*, 199 (januari 1981), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 195 (september 1980), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 196 (oktober 1980), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [241] (maart 1985), 1; Cartoon van JAN, *Knack* (1 april 1981), 19; Cartoon van JAN, *Knack* (14 november 1984), 9; Cartoon van JAN (19 december 1984), 9; Cartoon van JAN, *Knack* (16 januari 1985), 9; Cartoon van JAN, *Knack* (6 februari 1985), 9; Cartoon van JAN, *Knack* (27 februari 1985), 9; Cartoon van QUIRIT, *De Zwijger* (26 mei 1982), 5; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (13 oktober 1983), 11.

⁸¹ HEIRMAN, *Het Belgisch rakettendossier*, 49-51; STRUYS, 'Country Survey XV', 43.

⁸² DE RIDDER, *Geen winnaars in de Wetstraat*, 190, 192, 208.

grotendeels als pro-Amerikaans gezien werd. De meest voorkomende leden waren Martens, Tindemans en Swaelen. Enkel laatstgenoemde minister werd wat gematigder voorgesteld. Van de liberalen werden vooral Vreven en Gol getekend. Opnieuw was er een tegenstelling tussen de meer getemperde (Vreven) en de meelopende (Gol) politicus.

Ondanks de rol die sociaal-democratische politici als Louis Tobback of Karel Van Miert in de oppositie tegen de kernwapens speelden, werd dat aandeel door de cartoonisten nauwelijks opgemerkt. Hun acties werden niet als lovenswaardig afgebeeld. Enkel in *Rood* verscheen er een spotprent waarin socialistische politici Brezjnev op een troon met een raket erachter droegen. Maar aangezien het maar om een uitzonderlijk geval gaat, is het niet representatief genoeg om te stellen dat de tekenaars de sociaal-democraten als pro-USSR beschouwden.⁸³

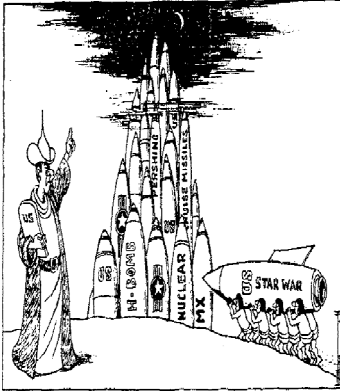
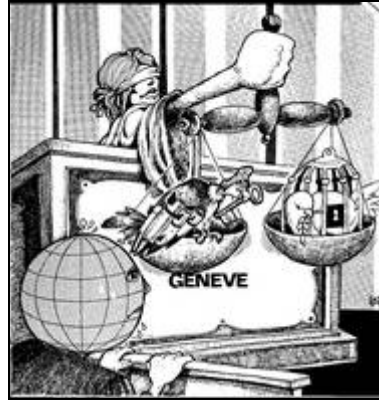
De VS werd in sommige gevallen nog als onderhandelingspartner van de Sovjet-Unie getekend. Toch hadden de cartoonisten zelden een goed oog in zulke gesprekken. Dit wordt in het volgende hoofdstuk verder behandeld. Belgische politici verschenen op één keer na – de hierboven behandelde cartoon in *Rood* – niet in het bijzijn van de sovjetleiders of belangrijke -politici. Zelfs de karikaturisten van *AMADA/Konkreet/Solidair* en *Rood*, die zowel de Belgische regering als de USSR belasterden, hielden de twee landen gescheiden. Ze benadrukten enkel de band met de Amerikanen.

Reagan kreeg vaak het verwijt dat hij de wereldeconomie erg schaadde met zijn uitgaven voor de bewapening. Maar ook Carter werd al in 1980 afgebeeld als een president die de economie op de tweede plaats zette. Dat dit vooral in *Vrede* gebeurde (zie bijvoorbeeld *Cartoon 9*), hing samen met de hierboven besproken ideologie van haar uitgever Vrede vzw. Het grote verschil met zijn opvolger bestond erin dat Carter enkel in maart 1980 op die manier werd afgebeeld.⁸⁴ Dit gebeurde namelijk naar aanleiding van Carters plan om de inflatie te bestrijden. Aan de ene kant was hij van plan

---

⁸³ Cartoon, *Rood* (16 september 1982), 6; Cartoon van ROYER [= R. DEBROEYER], *Pan* (24 september 1980), 1; Cartoon van VANRIET, *De Zwijger* (2 februari 1983), 12.

⁸⁴ Cartoon van GAL, *Knack* (19 maart 1980), 195; Cartoon van GAL, *Knack* (7 oktober 1981), 34; Cartoon van GOAL [= A. GOOSSENS], *Vrede*, 192 (april 1980), 1; Cartoon van MAFKE [= F. MEULEMAN], *Vrede*, 191 (maart 1980), 18.

Cartoon 10.⁸⁵Cartoon 11.⁸⁶

om onder meer een nieuwe invoerbelasting te heffen op geïmporteerde olie, maar aan de andere kant wou hij niet besparen op de defensie-uitgaven.⁸⁷

Reagan werd op verschillende ogenblikken afgebeeld als een president die de militaire kracht van de VS boven de economie verkoos. Hiervoor werd hij vaak in het bijzijn van een wapenhandelaar getekend. Zulke personen kwamen overigens regelmatig voor in het maandblad. Ze stonden symbool voor het nietsontziende kapitalisme. Reagan verscheen eveneens frequent naast het erg dure SDI – dat de president nochtans al in maart 1983 had aangekondigd.⁸⁸ Het werd voor de tekenaars van *Vrede* het symbool van zijn oorlogszucht (zie bijvoorbeeld *Cartoon 10*).⁸⁹

⁸⁵ Cartoon van LEGER, *Vrede*, [235] (september 1984), 8.

⁸⁶ Cartoon van GOAL, *Vrede*, [210] (februari 1982), 1.

⁸⁷ YOUNG en KENT, *International Relations*, 496.

⁸⁸ GARTHOFF, *Détente and confrontation*, 1015, 1035; YOUNG en KENT, *International Relations*, 529.

⁸⁹ Cartoon van *Vrede*, 200 (februari 1981), 27; Cartoon van *Vrede*, [218] (december 1982), 24; Cartoon van *Vrede*, [223] (mei 1983), 11; Cartoon, *Vrede*, [231] (maart 1984), 12; Cartoon, *Vrede*, [232] (april 1984), 5; Cartoon, *Vrede*, [235] (september 1984), 7; Cartoon, *Vrede*, [236] (oktober 1984), 14; Cartoon van GAL, *Knack* (10 augustus 1983), 21; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [219] (januari 1983), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 229 (januari 1984), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [231] (maart 1984), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [234] (juni 1984), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [236] (oktober 1984), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [238] (december 1984), 1; Cartoon van P. LEGER, *Vrede*, [235] (september 1984), 8; Cartoon van G.B. TRUDEAU, *Vrede*,

Ook Gal, de cartoonist die de enige soortgelijke spotprent voor *Knack* tekende, leek op dit vlak vooral de vredesbeweging welgezinnd te zijn aangezien hij enkel Reagan zwartmaakte. Ondanks het aandeel van de USSR in de wapenwedloop werd het de sovjetleiders niet verweten te veel aan defensie te spenderen. Dit komt omdat de meeste cartoons over de link tussen armoede en de rakettenkwestie in *Vrede* verschenen en de mensen achter het maandblad de Sovjet-Unie goedgezind waren. In België tot slot kregen zoals eerder gezegd vooral de ministers van Landsverdediging het verwijt veel te veel uit te geven aan defensie.

Dit tweede deel behandelt om te beginnen de cartoons over de VS, de USSR en België. Er wordt gekeken naar de manier waarop de staten afgeschilderd werden. Meestal ging het beeld van een krachtige natie immers gepaard met angst voor haar agressie. Daarnaast komen de hiervoor gebruikte methodes – stereotiepen en andere nationale symbolen, maar ook het leger – aan bod. Vervolgens worden de karikaturen waarin de bevolking van de landen opdaagde aangekaart om ook een idee te krijgen van hoe de cartoonisten hun aandeel in de wapenwedloop zagen.

De VS werd al van in het begin van de rakettenkwestie door de meeste karikaturisten als hoofdschuldige voor de nieuwe spanningen aangeduid. Steeds meer mensen kregen schrik voor de staat met haar agressieve leiders. In 'Images of Peace in the West German Peace Movements' noemt Benjamin Ziemann de VS "a metaphor for a modernity that threathened its own community".⁹⁰ De Amerikanen leken de wereld in een nieuwe oorlog te storten.

De cartoonisten gebruikten twee belangrijke stereotypen om het land af te beelden. Eerst komt de Amerikaanse zeearend – het nationale symbool van het land – aan bod. Nadien worden de spotprenten van Uncle Sam besproken. De VS werd gewillig gevolgd door België, maar dat land werd niet gestereotypeerd. De bruutheid van het westerse blok stond in schril contrast met het beeld dat de tekenaars van de Sovjet-Unie hadden. Na een periode van detente werd die republiek almaar meer als het slachtoffer van de driftige Amerikaanse leiders gezien. Het belangrijkste clichébeeld

---

[237] (november 1984), 21.

⁹⁰ ZIEMANN, 'Images of Peace', 248-249.

dat hiervoor gebruikt werd, was de Russische beer.

Volgens William Fetsko schakelt stereotypering alle unieke karakteristieken uit omdat de kenmerken die geassocieerd worden met een bepaalde groep overdreven in de verf gezet worden.⁹¹ Een dergelijke traditionele voorstelling kan dus misleidend en beledigend zijn, waardoor de cartoons zo goed als altijd commentariërend of zelfs van agitatorisch-propagandistische aard zijn. Uit het gebruik van zulke weergaven valt dus relatief makkelijk af te leiden welke mening een karikaturist over een bepaald land en haar bevolking had.

De cartoonisten van *Vrede* bekritiseerden voornamelijk de VS. België werd op de korrel genomen omdat ze de Amerikanen te vaak kritiekloos volgden. De tekenaars van *De Zwijger* volgden deze gedachten. In *Knack* vond Gal evenzeer dat de VS de grootste verantwoordelijkheid voor de rakettenkwesitie droeg maar toch werd de Sovjet-Unie niet altijd als een vredelievend land afgeschilderd. Hierin volgde hij dus meer de spotprenten van *AMADA/Konkreet/Solidair* en *Rood*, die zowel de VS als de USSR in een negatief daglicht plaatsten. Alidor, de belangrijkste cartoonist van *Pan*, leek de enige te zijn die geloofde dat de Sovjet-Unie de belangrijkste bedreiging voor de wereldvrede was.

In het vorige deel werd al besproken hoe de voormannen van de twee machtsblokken soms als dieren werden getekend. De staten zelf werden minder op stereotiepe manieren geportretteerd. Stijn Damen beweert in zijn licentiaatsverhandeling dat de Sovjet-Unie gedurende heel de Koude Oorlog hoofdzakelijk gepersonifieerd werd door de Russische beer, het symbool voor de sterke staat.⁹² Dit gold niet voor de periode tussen 1979 en 1985. Het enige door de onderzochte karikaturisten gebruikte stereotiepe beeld voor de USSR was inderdaad die beer, maar hij kwam slechts eenmaal voor.⁹³ De Sovjet-Unie zelf werd dus niet op patriottistische wijze afgebeeld.

De VS werd onder Reagan wel veel aan de hand van vaderlandslievende clichébeelden getekend. Volgens Haynes Johnson was dat eveneens de manier waarop de Amerikanen zichzelf zagen.⁹⁴ De Amerikaanse zeearend was de meest gebruikte

---

⁹¹ FETSKO, *Using and Analyzing Political Cartoons*, 11.

⁹² DAMEN, *Het beeld van de Sovjetunie*, 148.

⁹³ Cartoon van GAL, *Knack* (19 januari 1983), 23.

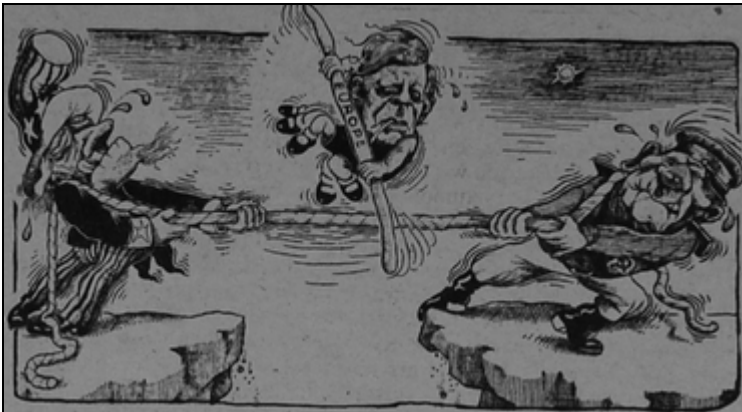
⁹⁴ BOWMAN, Bespreking van JOHNSON, *Sleepwalking Through History*, 45.

personificatie van de mogendheid. In *Knack* en in *Vrede* werd dit beeld vanaf het begin van Reagans ambtstermijn in totaal zeven keer aangewend. Zo toont de in *Vrede* gepubliceerde *Cartoon 11* hoe de roofvogel niet duldde dat de vredesduif vrijgelaten werd. De arend werd net zoals de president – Reagan zelf werd in *Vrede* nooit als een dier geportretteerd – steeds als een agressief wezen getekend. Gal en Goal volgden dus duidelijk de visie van de anti-Amerikaanse houding van de vredesbeweging.⁹⁵

Voor *AMADA* en haar opvolgers waren zowel de VS als de USSR verantwoordelijk voor de voortschrijdende wederzijdse bewapening. Hetzelfde gold voor *Rood*. In de twee periodieken werd echter geen stereotiep beeld voor de Sovjet-Unie gebruikt. De VS daarentegen verscheen regelmatig in de persoon van Uncle Sam. In totaal kwam hij zes keer voor. Onder meer doordat hij gekleed ging in de kleuren van de Amerikaanse vlag stond hij al sinds de negentiende eeuw symbool voor het patriotisme van de bevolking.⁹⁶ Net als in *Vrede* verscheen hij hoofdzakelijk tijdens de ambtstermijn

*Cartoon 12.*⁹⁷

⁹⁵ Cartoon, *Vrede*, 202 (april 1981), 7; Cartoon van GAL, *Knack* (30 januari 1980), 1; Cartoon van GAL, *Knack* (7 oktober 1981), 34; Cartoon van GAL, *Knack* (17 november 1982), 33; Cartoon van GAL, *Knack* (19 januari 1983), 23; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [210] (februari 1982), 1; Cartoon van JAN, *Knack* (28 oktober 1981), 25.

⁹⁶ DAVIDSON, Bespreking van JORDAN, *Uncle Sam of America*, 220; ROBERTSON, 'Uncle Sam', 157.

⁹⁷ Cartoon, *Konkreet* (24 juni 1981), 15.

van Reagan als een agressieve man. Op *Cartoon 12* is bijvoorbeeld te zien hoe Uncle Sam er samen met de USSR voor zorgt dat Europa in de afgrond dreigt te vallen. De vaderlandsliefde van de Amerikanen werd door de drie tijdschriften dus als een gevaarlijke gedachte gezien.⁹⁸

In het vorige deel kwamen de massaal opgedreven defensie-uitgaven al ter sprake. Het was dan ook niet meer dan normaal dat de cartoonisten die dat bekritiseerden eveneens militairen gingen tekenen. In *Vrede*, het tijdschrift dat de massale defensiekosten van de VS het meest bekritiseerde, werden de soldaten net als Reagan in een kwaad daglicht geplaatst. Hierbij werd er geen onderscheid gemaakt tussen verschillende rangen. Zowel hogere officieren als gewone piotten werden als oorlogszuchtige mannen afgebeeld. Het ging enkel om Amerikaanse militairen.

Het Belgische leger kwam niet aan bod, dat van de USSR slechts eenmaal. In dat laatste geval werd de soldaat tegenover een agressievere van de VS geplaatst om nog maar eens duidelijk te maken dat de Sovjet-Unie enkel op de Amerikaanse dreiging reageerde (zie bijvoorbeeld *Cartoon 13*). De karikaturisten van *Vrede* legden dus net zoals de uitgever van het maandblad *Vrede* vzw de nadruk vooral op het zwartmaken van de Amerikanen.⁹⁹

Er was wel een manifeste tegenstelling tussen *De Zwijger* en *Pan*. Daar waar het pacifistische *De Zwijger* Belgische en Amerikaanse soldaten op een ongunstige manier afbeeldde, deed Alidor in *Pan* hetzelfde met die van België en die van de USSR. In beide tijdschriften werden ze wel hoofdzakelijk op dezelfde manier afgeschilderd. In vergelijking met *Vrede* werden er minder tekeningen van officieren gepubliceerd, maar de gewone soldaten werden eveneens meermaals strijdlustig geportretteerd. Daarnaast

---

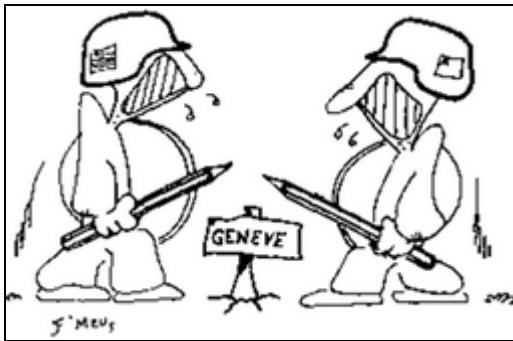
⁹⁸ Cartoon, *Rood* (18 februari 1982), 10; Cartoon, *Konkreet* (24 juni 1981), 15; Cartoon, *Vrede*, [198] (december 1980), 13; Cartoon, *Vrede*, [219] (januari 1983), 33; Cartoon, *Vrede*, [231] (maart 1984), 12; Cartoon van SAM, *Alle macht aan de arbeiders* (12 november 1980), 3.

⁹⁹ Cartoon, *Vrede*, 192 (april 1980), 15; Cartoon, *Vrede*, 201 (maart 1981), 23; Cartoon, *Vrede*, 202 (april 1981), 7; Cartoon, *Vrede*, [220] (februari 1983), 8; Cartoon van F'MEUS, *Vrede*, [220] (februari 1983), 5; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 192 (april 1980), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [219] (januari 1983), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 229 (januari 1984), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [234] (juni 1984), 1; Cartoon van LOCHER [= R.E. LOCHER], *Vrede*, [219] (januari 1983), 31; Cartoon van W. WOLSZTAIN, *Vrede*, 198 (december 1980), 19.

werd het Belgische leger geregeld uitgelachen. De cartoonisten tekenden bovendien nooit meer dan enkele militairen naast elkaar. Ze werden dus niet als een sterk leger voorgesteld.

De Zwijger volgde merkbaar de anti-Amerikaanse standpunten van de vredesbeweging. Dat land gaf volgens hen te veel uit aan defensie en profileerde zich veel te agressief. België werd bekritiseerd omdat ze de VS blindelings volgde. De cartoonisten waren van mening dat het sowieso al lachwekkende Belgische leger niets te zoeken had in de wapenwedloop.¹⁰⁰ *Pan* volgde eerder de gedachten van de massa.¹⁰¹ Verschillende opiniepeilingen uit die periode toonden namelijk aan dat de meerderheid van de Belgische bevolking de Amerikaanse soldaten niet graag zag vertrekken. Hun

Cartoon 13.¹⁰²

Cartoon 14.¹⁰³

¹⁰⁰ Cartoon van GILJOM, *De Zwijger* (13 januari 1982), 2; Cartoon van PIRANHA [= L. VAN DE VELDE], *De Zwijger* (20 oktober 1983), 1; Cartoon van PIRANHA, *De Zwijger* (20 oktober 1983), 1; Cartoon van PIRANHA, *De Zwijger* (17 november 1983), 2; Cartoon van PIRANHA, *De Zwijger* (19 april 1984), 2; Cartoon van QUIRIT [= J.-M. MATHUES], *De Zwijger* (17 februari 1982), 5; Cartoon van QUIRIT, *De Zwijger* (20 oktober 1983), 12; Cartoon van QUIRIT, *De Zwijger* (19 april 1984), 7; Cartoon van QUIRIT, *De Zwijger* (19 april 1984), 12; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (24 februari 1982), 2; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (20 oktober 1983), 4; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (20 oktober 1983), 5.

¹⁰¹ Cartoon van ALIDOR, *Pan* (12 december 1980), 1; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (30 juni 1982), 1; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (7 september 1983), 3; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (26 oktober 1983), 3; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (9 november 1983), 3; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (21 december 1983), 3; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (25 juli 1984), 1; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (15 augustus 1984), 1.

¹⁰² Cartoon van F. Meus, *Vrede*, [222] (februari 1983), 5.

¹⁰³ Cartoon van ALIDOR, *Pan* (21 december 1983), 3.

aanwezigheid werd dus noodzakelijk geacht om de veiligheid van het land te kunnen garanderen.¹⁰⁴ De karikaturisten van *Pan* waren van mening dat het Belgische leger niet in staat was om zich te kunnen verweren bij een nakende aanval van de Sovjet-Unie (zie bijvoorbeeld *Cartoon 14*).

De Belgische bevolking dook meer op dan de Amerikaanse of die van de USSR. Dat gebeurde vooral naar aanleiding van de grote betogingen van 1981 en 1983. Over de inwoners van de VS en die van de Sovjet-Unie leken de karikaturisten maar weinig te weten. Ze kwamen dan ook amper voor in de spotprenten. Mensen hadden ten tijde van de rakettenkwesitie een vrij slecht beeld van het gewone volk. Muziekproducer Raymond Stroobant noemt in ‘Belgische protestsongs tegen de Koude Oorlog’ *En toen was er niets meer* “het lijflied van de no future-generatie”. De Brassers, een Limburgse punkband, zong op het begin van de jaren tachtig immers: “de mensheid heeft gezegevierd en opgehouden te bestaan”.¹⁰⁵

Eerder werd al besproken hoe de VS aan de hand van clichébeelden werd getekend. De inwoners van de USSR daarentegen werden volgens historicus Rutger Penne in de VS als “marionetten zonder diepgang, vertegenwoordigers van een infantiele ideologie” gezien. Hij wijst op films als *Red Dawn* uit 1984 en *Rocky IV* van een jaar later. De Amerikanen die in zulke films meespeelden, werden als sterke helden geportretteerd. Dat beeld sloeg volgens Penne niet aan in Europa.¹⁰⁶

De drie cartoons over de bevolking van de VS legden inderdaad niet de nadruk op het gewone volk. Ze werden beschouwd mensen te zijn die het slachtoffer van hun regering waren. Naast de talloze rekruten die ze leverden, hadden de inwoners immers evenzeer te lijden onder de economische crisis die volgens *Vrede* te wijten was aan de oplopende defensiekosten. In sommige gevallen werden de Amerikanen zelfs als Reagans slaven gezien.¹⁰⁷ Volgens Tony Shaw hadden veel mensen evenmin een positief beeld over de bevolking van de USSR. In ‘From Liverpool to Russia, With Love’ zegt de

---

¹⁰⁴ HEIRMAN, *Het Belgisch raketendossier*, 62-70.

¹⁰⁵ STROOBANT, ‘Belgische protestsongs tegen de Koude Oorlog’, 256-257.

¹⁰⁶ PENNE, ‘Het gevaar op het witte doek’, 247.

¹⁰⁷ Cartoon van *Vrede*, [219] (januari 1983), 33; Cartoon van *Vrede*, [220] (februari 1983), 8; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [231] (maart 1984), 1.

historicus dat de Sovjet-Unie in westerse films tot de jaren tachtig gereduceerd werd tot drie stereotypen. Ten eerste was er de elite. Zij waren de moordende samenzweers. Zulke personen kwamen in het vorige deel aan bod. Daarnaast waren er de arme mensen die als armzalige robotten gezien werden. Tot slot was er de denkende minderheid. Het ging om de moedige dissidenten.¹⁰⁸

De sovjetbevolking kwam negen keer voor in de onderzochte tijdschriften. In *Pan*, *Rood* en *AMADA* werden de inwoners net als de Amerikanen als slaven van het gezag geportretteerd. De arme massa moest werken voor de staat en dissidenten werden opgesloten.¹⁰⁹ In *Pan* verschenen naar aanleiding van de Olympische Spelen van 1980 bijvoorbeeld atleten. Net als de andere inwoners van de USSR die Alidor later tekende, waren ze speelballen van het bewind. Zo probeerden ze tevergeefs de vrede te bewaren of kwamen ze in een gevangenenkamp terecht.¹¹⁰ De drie periodieken bekritiseerden dus de manier waarop de Sovjet-Unie haar burgers behandelde. De mensen hadden niets te zeggen in het raketten debat. De periodieken vonden dat de USSR dus moest worden aangepakt.

De Belgische bevolking kwam 27 keer aan bod. Zij leed op het begin van de jaren tachtig evenzeer onder de economische crisis. Zoals de cartoonisten van *Vrede* dat ook deden in de tekeningen over de VS werd in de karikaturen over België de link gelegd met de wapenwedloop. Zo verschenen er *cartoon illustrations* en commentariërende cartoons waarin gewone mensen klaagden over de prijs van de raketten. Al het geld dat ze verdienden, leek rechtstreeks naar het ministerie van Landsverdediging te gaan (zie bijvoorbeeld *Cartoon 15*).¹¹¹

In tegenstelling tot de populatie van de VS en die van de Sovjet-Unie werd de Belgische in het merendeel van de karikaturen als een verenigd volk getekend. De cartoonisten stelden ze voor alsof ze

---

¹⁰⁸ SHAW, 'From Liverpool to Russia, With Love', 254.

¹⁰⁹ Cartoon, *Rood* (23 mei 1980), 11; Cartoon van SAM, *Alle macht aan de arbeiders* (14 mei 1980), 11.

¹¹⁰ Cartoon van ALIDOR, *Pan* (12 december 1980), 1; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (4 juni 1980), 1; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (16 mei 1984), 1; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (1 augustus 1984), 1; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (15 augustus 1984), 1; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (15 augustus 1984), 1; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (6 februari 1985), 1;

¹¹¹ Cartoon van F'MEUS, *Vrede*, 199 (januari 1981), 1; Cartoon van MAFKE, *Vrede*, 193 (mei 1980), 6; Cartoon van MAFKE, *Vrede*, [212] (april 1982), 10.

Cartoon 15.¹¹²Cartoon 16.¹¹³

allemaal tegen de plaatsing van de raketten waren (zie bijvoorbeeld *Cartoon 16*).¹¹⁴ Dit volgt de stelling van William Gamson en David Stuart. In ‘Media discourse as a symbolic contest’ zeggen zij dat “the little guy suggests an active force of world opinion – a quasi-actor who constrains national actors”.¹¹⁵ In de realiteit bestond die eensgezindheid niet.¹¹⁶ Zo bleek uit het eerder besproken onderzoek van *De Standaard* dat in 1982 het grootste deel van de bevolking de Amerikaanse militairen zelfs niet graag zag vertrekken.¹¹⁷ Dit is een voorbeeld dat de stellingen van onderzoekers als pedagoog Michael McCarthy bevestigt. Ze beweren namelijk dat karikaturen het werk van een individuele artiest zijn en bijgevolg niet altijd de mening van

¹¹² Cartoon van MAFKE, *Vrede*, [212] (april 1982), 10.

¹¹³ Cartoon van PLANTU, *Rood* (15 november 1984), 12.

¹¹⁴ Cartoon, *Vrede*, 208 (december 1981), 9; Cartoon, *Vrede*, [225] (september 1983), 13; Cartoon, *Vrede*, [223] (november 1983), 16; Cartoon, *Vrede*, [228] (december 1983), 8; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (12 december 1979), 1; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (26 oktober 1983), 1; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (25 juli 1984), 1; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (15 augustus 1984), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 206 (oktober 1981), 1; Cartoon van JAN, *Knack* (28 september 1983), 9; Cartoon van PIRANHA (20 oktober 1983), 2; Cartoon van PIRANHA (20 oktober 1983), 7; Cartoon van PLANTU, *Rood* (15 november 1984), 12; Cartoon van ROYER, *Pan* (29 februari 1984), 3; Cartoon van ZAK (20 oktober 1983), 2; Cartoon van ZAK (20 oktober 1983), 2; Cartoon van ZAK (20 oktober 1983), 3; Cartoon van ZAK (20 oktober 1983), 5; Cartoon van ZAK (20 oktober 1983), 10; Cartoon van ZAK (27 oktober 1983), 4; Cartoon van ZAK (27 oktober 1983), 5; Cartoon van ZAK (27 oktober 1983), 7; Cartoon van ZAK (27 oktober 1983), 11; Cartoon van ZAK (3 mei 1984), 2.

¹¹⁵ GAMSON en STUART, ‘Media discourse as a symbolic contest’, 70.

¹¹⁶ LAMOT, ‘De Koude Oorlog als storende ruis in ultiem referentiekader’, 145.

¹¹⁷ HEIRMAN, *Het Belgisch raketendossier*, 62-70.

anderen weerspiegelen.¹¹⁸ De cartoons over de vredesbetogingen worden in het volgende hoofdstuk nog verder besproken.

De onderzochte cartoonisten waren in de meeste gevallen bang voor de Amerikanen. Vooral Reagan werd gevreesd. Zijn agressie leek de wereld in een nieuwe oorlog te storten. Bovendien dachten de karikaturisten dat hij bereid was de wereldeconomie op te offeren voor zijn defensieprojecten. Toch waren er mensen die dachten dat de bescherming van de VS nodig was voor de vrede op het continent te kunnen bewaren. Dat idee werd echter enkel door Alidor in spotprenten gegoten.

In tegenstelling tot haar bevolking werden de leden van de Belgische regering door alle tekenaars als onmachtige volgelingen afgeschilderd. Het land leek niets meer voor te stellen op het internationale toneel. Enkel haar infame banden met de VS kwamen frequent aan bod. In de karikaturen over de Sovjet-Unie was duidelijk de invloed van de detente van de jaren zeventig te merken. De tekenaars leken steeds minder schrik van de staat – de cartoonisten hadden wel nog altijd kritiek op de manier waarop de sovjetbevolking behandeld werd – en haar leiders te hebben.

Vooral de VS en haar presidenten werden op stereotiepe manieren getekend. De meest gebruikte personificaties waren de Amerikaanse zeearend en Uncle Sam. Voor de USSR was dat de Russische beer. Dat de drie personificaties amper op gunstige wijzen werden voorgesteld, toont aan dat de cartoonisten nauwelijks nog in wereldvrede geloofden.

---

¹¹⁸ MCCARTHY, 'Political Cartoons in the History Classroom', 31.

3. OORLOG EN VREDE

Dit hoofdstuk onderzoekt de belangrijkste manieren waarop de dreiging en de vrede in de Belgische periodieken tot uiting kwamen. Het eerste deel behandelt de cartoons over de op de loer liggende oorlog. Door de rivaliteit tussen het Oosten en het Westen kwam er vanaf 1979 immers nogmaals een beeld van totale vernietiging naar boven. Er wordt onderzocht hoe dat gevaar in de spotprenten opdook. Dat gebeurde op verschillende manieren. Ten eerste worden de getekende wapens met elkaar vergeleken. Het dubbelbesluit van de NAVO besliste per slot van rekening dat er kernraketten in Europa geplaatst zouden worden als reactie op de installatie van de SS20-raketten.

Vervolgens worden de karikaturen over een verwoeste wereld aangekaart. Voor veel tekenaars was het duidelijk dat de wereld vernietigd zou worden door de krachtmeting tussen de VS en de Sovjet-Unie. De manieren waarop die verwoesting getekend werd, toonden opvallende convergenties. Tot slot komen de slachtoffers van een eventuele oorlog aan bod. Hier wordt besproken welke landen uiteindelijk als mikpunten van de strijd gezien werden.

Het tweede deel gaat over de cartoons die de vrede behandelden. De vredesbeweging had immers een belangrijke invloed op veel tekenaars. Zo werden onder meer de door haar gebruikte symbolen aangewend. Zij komen als eerste aan bod. Er wordt eveneens gekeken naar hoe er in sommige gevallen komaf mee gemaakt werd. Voor veel cartoonisten was het duidelijk dat wereldvrede een utopie was. De vredesbeweging probeerde uiteraard vrede op aarde te bekomen en voor dat doel zette ze verschillende acties op poten. De wereldleiders van hun kant onderhandelden eveneens meermaals om tot wapenbeheersing te komen. Die manifestaties en besprekingen worden als tweede onderzocht. Daarvoor wordt er gekeken naar de manieren waarop ze getekend werden en welke mening de cartoonisten erover hadden.

Volgens communicatiewetenschapper Jeff Smith zijn wapens “precipitates of discourse, physical embodiments of a culture’s attempts to deal with certain questions”.¹¹⁹ De strijdmiddelen die

---

¹¹⁹ FARELL, ‘American Atomic Culture’, 163.

centraal stonden tijdens de nieuwe wapenwedloop waren uiteraard de raketten. De VS en de USSR hadden er genoeg om de wereld meer dan één keer te vernietigen. De tekenaars zagen dat en plaatsten meermaals talloze wapens in één tekening. Zo probeerden ze de waanzin van de situatie weer te geven.

Tussen 1979 en 1985 leken de wereldleiders niet meteen met een akkoord over wapenbeheersing op de proppen te komen. Een nucleaire oorlog was volgens velen onafwendbaar. Naar aanleiding van de grote vredesbetogingen van 1981 en 1983 publiceerden alle onderzochte periodieken buiten *AMADA* en haar opvolgers cartoons waarin een apocalyptisch scenario uitgebeeld werd. Dat gebeurde telkens aan de hand van paddestoelwolken of tekeningen over een verwoeste wereld.

Historici als Meyer, Buffington en Ziemann stellen dat de atoomwolk het belangrijkste symbool voor de nucleaire Apocalyps was. Volgens William Meyer en Nancy Buffington kon de wolk op twee manieren worden getekend. Aan de ene kant presenteerde ze de kracht en de horror van een kernoorlog. Met de beelden van de bombardementen van Hirosjima en Nagasaki in het achterhoofd wisten mensen meteen waar de wolk voor stond.

Daarnaast kon de paddestoelwolk evenzeer de volgzaamheid van sommige figuren demonstreren. Zo werd de al eerder behandelde pro-Amerikaanse houding van veel Belgische politici aangetoond door ze in de nabijheid van een atoomwolk te tekenen. Op *Cartoon 7* is bijvoorbeeld te zien hoe Leo Tindemans een foto van zo'n wolk in zijn mantel bewaart. Volgens Vanriet ging de minister van Buitenlandse Zaken akkoord met het wegvagen van de Oost-Europese vijand. In zulke gevallen staat dus de aanvaarding van de vernietiging centraal, niet de destructie zelf.¹²⁰

In 'Images of Peace in the West German Peace Movement' vertelt Ziemann dat de West-Duitse vredesbeweging op het einde van de jaren zeventig de paddestoelwolk voor de eerste keer als "the symbol of nuclear inferno" in haar posters gebruikte. Daar waar volgens Meyer en Buffington de wolk naar de verwoesting van Hirosjima en Nagasaki verwees, stelt Ziemann dat de vredesbeweging vooral naar de geallieerde bombardementen tijdens de Tweede Wereldoorlog keek. De Duitse beweging probeerde

---

¹²⁰ MEYER en BUFFINGTON, *Rhetoric of the Mushroom Cloud*, 1-3.

uiteraard voornamelijk de herinnering aan wat er in het Derde Rijk gebeurd was levend te houden omdat de bombardementen van Japan nogal ver van hun bed hadden plaatsgevonden. Op die manier wisten de vredesactivisten veel mensen te mobiliseren. Ze maakten de bevolking immers bewust van het gevaar zodat ze snel op straat kwam om te protesteren tegen de wapenwedloop.¹²¹

De Belgische vredesbeweging volgde het voorbeeld van de West-Duitse op verschillende vlakken, bijvoorbeeld in de manier waarop ze actie voerden. Ze zag hoe de vredesactivisten daar inventief waren in het bedenken van protestcampagnes en steeds veel sympathisanten vond. Zo verzamelden ze voor het 'Krefelder Appell', een petitie tegen de installatie van de raketten, in 1980 2.000.000 handtekeningen. VAKA probeerde in 1982 hetzelfde en wist 200.000 mensen te overtuigen.¹²²

Zoals eerder al besproken werd, was er een duidelijke link tussen de uitgevers van de tijdschriften en de vredesbeweging. AMADA/PvdA en de SAP namen deel aan verscheidene vredesdemonstraties, de mensen achter *De Zwijger* waren duidelijk pacifistisch en Vrede vzw was lid van VAKA. Wanneer de pacifistische uitgevers de West-Duitse vredesbeweging dan imiteerden, gingen hun cartoonisten hetzelfde doen. Ze keken naar manieren waarop de rakettenkwestie daar in beeld gebracht werd en pasten die ideeën toe op hun werk. Zo kwam de door Ziemann beschreven paddestoelwolk uit de jaren zeventig vanaf 1981 ook voor in de Belgische spotprenten.

Uiteraard kon de vredesbeweging geen 200.000 handtekeningen verzamelen door enkel activisten te contacteren. Naast die mensen kon de beweging op een breed draagvlak rekenen. In de onderzochte periodieken komt dit tot uiting in de linkse cartoons van *Knack*. Het weekblad had geen band met de pacifistische beweging maar publiceerde toch spotprenten over een atoomwolk (zie bijvoorbeeld *Cartoon 4*). Dit is opnieuw te verklaren vanuit het pluralisme van het weekblad. De mening van Gal, die op dit vlak opnieuw een

---

¹²¹ ZIEMANN, 'Images of Peace', 250-252.

¹²² COOPER en EICHNER, 'The West German Peace Movement', 166; JOFFE, 'Peace and Populism', 9; LANKOWSKI, 'Social Movements in Germany and the United States', 432; STOUTHUYSEN, 'Oud en nieuw in één', 411; STOUTHUYSEN, 'The Peace Movement in Belgium', 184-185; VON BREDOW, 'The Peace Movement in the Federal Republic of Germany', 43.

sympathisant van de vredesbeweging leek te zijn, werd geduld. Daardoor verschenen er in *Knack* karikaturen die de paddestoelwolk in de lijn van die van de linkse periodieken afbeeldden.¹²³

De wolk kwam enkel voor onder Reagans ambtstermijn. Dit komt overeen met de al eerder behandelde verschillen tussen de tekeningen over Carter en die over Reagan. Pas wanneer de republikein president was en de vredesbeweging deelnemers zocht voor de betoging van 1981 werd de dreiging als bijzonder naderend ervaren. Zo verscheen de dreiging in de cartoons over Carter enkel in de vorm van de raketten. De tekenaars gingen er toen niet van uit dat de president ze echt zou gebruiken. Reagan daarentegen werd in alle onderzochte periodieken buiten *Pan* – Alidor bleef de president verdedigen – wel regelmatig in de nabijheid van een paddestoelwolk geplaatst. De cartoonisten waren er dus van overtuigd dat Reagan degene was die hoogstwaarschijnlijk de atoombom als eerste zou gebruiken.

Na de wolk volgde een verwoeste wereld. Daarop zouden volgens de karikaturisten nog amper mensen kunnen leven. Dit werd regelmatig voorgesteld door het tekenen van (nooit meer dan twee) oermensen. Volgens mediaspecialisten William Gamson en David Stuart was dat beeld voor de vredesbeweging eveneens een doeltreffende manier om mensen voor haar acties op de been te brengen. Het onderzoek van Ziemann bevestigt die bevindingen.¹²⁴ Nochtans verschenen er naar aanleiding van de massamanifestaties van 1981 en 1983 niet meer of niet minder cartoons over een verwoeste wereld. Om mensen te mobiliseren werd dus eerder het West-Duitse voorbeeld van de paddestoelwolk gebruikt. De tekenaars riskeerden het niet om daar een nieuw symbool voor te gebruiken.

Veel karikaturisten waren van mening dat een nucleaire oorlog oncontroleerbaar was en de mensheid – geen enkel land bleef gespaard – terug naar de oertijd zou katapulteren. Noch de VS noch

---

¹²³ Cartoon van GAL, *Knack* (18 februari 1981), 165; Cartoon van GAL, *Knack* (13 mei 1981), 217; Cartoon van GAL, *Knack* (18 november 1981), 30; Cartoon van GAL, *Knack* (2 december 1981), 31; Cartoon van GAL, *Knack* (12 mei 1982), 33; Cartoon van GAL, *Knack* (20 juli 1983), 21; Cartoon van GAL, *Knack* (17 augustus 1983), 21; Cartoon van GAL, *Knack* (5 oktober 1983), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (18 januari 1984), 11.

¹²⁴ GAMSON en STUART, 'Media discourse as a symbolic contest', 82; ZIEMANN, 'Images of Peace', 250.

Cartoon 15.¹²⁵Cartoon 16.¹²⁶

de Sovjet-Unie verscheen als winnaar in zo een geruïneerde wereld. De mensheid zou de verliezer zijn (zie bijvoorbeeld *Cartoon 15*).¹²⁷ De onderzochte cartoonisten toonden op dit vlak duidelijke gelijkenissen met de vredesbeweging maar er was geen onderscheid tussen de verschillende strekkingen. Allemaal gaven ze met commentariërende cartoons aan schrik te hebben voor een kernoorlog. Dit kwam volgens cultuurhistoricus Paul Boyer omdat er sprake was van “a primal fear of extinction, cut across all political and ideological lines”.¹²⁸

Zelfs *Vrede*, het tijdschrift dat nochtans vaak sympathieën voor de Sovjet-Unie koesterde, was geen enkele wereldmacht genegen wanneer het op de mogelijke vernietiging van de aarde aankwam. Het maandblad zette de dreigende vernietiging nog extra in de verf door karikaturen over skeletten te publiceren. Historicus John McManners stelde dat sterven het eenzaamste en daarom het individueelste is wat een mens kan doen. Volgens hem schrijven historici die de dood onderzoeken dus eigenlijk over de manier

¹²⁵ Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (27 oktober 1983), 1.

¹²⁶ Cartoon van GOAL, *Vrede*, [214] (juni 1982), 1.

¹²⁷ Cartoon van ALIDOR, *Pan* (26 september 1984), 1; Cartoon van CORMAC, *Rood* (20 oktober 1983), 8; Cartoon van F'MEUS, *Vrede*, 208 (december 1981), 21; Cartoon van GAL, *Knack* (30 januari 1980), 131; Cartoon van MAFKE, *Vrede*, 191 (maart 1980), 17; Cartoon van QUIRIT, *De Zwijger* (20 oktober 1983), 12; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (16 juni 1982), 5; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (27 oktober 1983), 1.

¹²⁸ ROSENTHAL, ‘The Nuclear Mushroom Cloud’, 75.

waarop samenlevingen proberen te overleven.¹²⁹

De skeletten werden altijd als agressor getekend. Zo verschenen ze vaak met wapens in de hand. Hiermee maakte de pacifistische cartoonisten nog maar eens duidelijk dat ze dachten dat alle landen met kernwapens erg gevaarlijk waren. De vredesbeweging geloofde dus dat ze de bevolking moest waarschuwen voor de op de loer liggende dood want anders zou de mensheid de wapenwedloop niet overleven. Het waren dus duidelijk agitatorisch-propagandistische cartoons aangezien ze de mensen wilden aanzetten om te protesteren tegen de raketten.¹³⁰

Niet alleen de inwoners van de VS en die van de USSR werden als slachtoffers van de wapenwedloop gezien. Vooral West-Europa leek de dupe te worden van de strijd. De Europeanen beseften dat ze maar weinig te zeggen hadden in het debat. Volgens politicoloog Rik Coolsaet zag zelfs de West-Duitse bondskanselier Helmut Schmidt – de politicus die enkele jaren voordien nochtans openlijk vraagtekens plaatste bij de Amerikaanse nucleaire bescherming – in “dat in het bilaterale spel van Moskou en Washington Europa slechts een pion was”.¹³¹

De vrede werd op verschillende manieren afgebeeld. Zo werden de vredesduif, vrouwen en kinderen als symbolen van de vrede gebruikt. Daarnaast werden er cartoons over de protesten van de vredesbeweging gepubliceerd. De beweging nam tijdens de rakettenkwesie immers ongeziene proporties aan in België. Het aandeel van de wereldleiders in de zoektocht naar vrede op aarde kwam eveneens voor in de karikaturen. Al deze beelden worden achtereenvolgens behandeld.

Het belangrijkste symbool van de vredesbeweging was de vredesduif. Ze kwam op twee manieren aan bod in de onderzochte cartoons. Wanneer ze als krachtig werd afgeschilderd, werd ze met een olijftak in haar snavel getekend. In de meeste cartoons werd de tak echter weggelaten. In dat geval werd de vogel gefolterd of gedood. Het symbool van de hoop werd dus kapotgemaakt door

---

¹²⁹ GOODWIN en BRONFEN, *Death and Representation*, 16.

¹³⁰ Cartoon, *Vrede*, 192 (april 1980), 15; Cartoon, *Vrede*, 195 (september 1980), 34; Cartoon, *Vrede*, [213] (mei 1982), 7; Cartoon, *Vrede*, [213] (mei 1982), 8; Cartoon, *Vrede*, [219] (januari 1983), 17.

¹³¹ COOLSAET, *Buitenlandse zaken*, 223.

agressieve wereldleiders – vooral door de Amerikanen – en hun wapens. Net als de andere tekeningen over het gevaar kwam de duif vooral in 1981 en in 1983 voor. Het bedreigde symbool werd dus eveneens gebruikt om mensen warm te maken voor de vredesbetogingen.

Het beeld van de witte – de kleur van het zuivere – duif met de olijftak vindt zijn oorsprong in de Bijbel. In het Oude Testament keerde de door Noach – zijn ark was vastgelopen na de alles verzwelgende vloed – uitgestuurde duif namelijk met een palmtak terug. De zondvloed had de mensheid gereinigd en er kon een nieuwe wereld worden opgebouwd.¹³² In ‘The Nuclear Mushroom Cloud as Cultural Image’ vertelt Peggy Rosenthal dat de vredesduif als antinucleaire mascotte het mensdom herinnerde aan haar belofte om het leven niet uit te roeien. De duif was bovendien een voorstelling van het geloof dat de broze menselijkheid de brute kracht kon overwinnen. Rosenthal vergelijkt het met David en Goliath: de vredesbeweging tegen de dreiging van de gewelddadige nucleaire machten.¹³³

Het gebruik van het bijbelse symbool is niet verwonderlijk wanneer er gekeken wordt naar de basis van de vredesbeweging. In de beweging waren immers grote delen van de christelijke zuil actief. Zo werd ze gesteund door jeugdgroeperingen als de Katholieke Studentenactie, de Kristelijke Werknemersbeweging en Broederlijk Delen. Zelfs priesters en religieuzen stapten mee in de betogingen. Bovendien mengden ook de bisschoppen zich in het debat. Pax Christi functioneerde als spil. Ze telde als de grootste vredesorganisatie ongeveer 5000 leden en zorgde er eveneens voor dat het Algemeen Christelijk Werknemersverbond ging samenwerken met VAKA. De syndicale organisatie had een belangrijk aandeel in de succesvolle afloop van de vredesbetogingen. Op die manier werd er massaal druk uitgeoefend op de CVP.¹³⁴

---

¹³² ROSENTHAL, ‘The Nuclear Mushroom Cloud’, 74-75; ZIEMANN, ‘Images of Peace’, 257.

¹³³ ROSENTHAL, ‘The Nuclear Mushroom Cloud’, 74.

¹³⁴ LAMOT, ‘De Koude Oorlog als storende ruis en ultiem referentiekader’, 148-149; STOUTHUYSEN, *In de ban van de bom*, 90, 93; STOUTHUYSEN, *Les mouvements de paix en Flandre*, 45; STOUTHUYSEN, ‘Oud en nieuw in één’, 410; STOUTHUYSEN, ‘The Peace Movement in Belgium’, 184, 195-196; STOUTHUYSEN, ‘Weg met die bommen’, 165; WALGRAVE, *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen*, 114-115; ZIEMANN, ‘Situating Peace Movements in the

Rosenthal geeft in haar artikel nog een andere verklaring voor de olijftak. De tak stelde volgens haar de ecologische visie van harmonie met de natuur voor. Dit sluit aan bij de stelling van Stefaan Walgrave. In *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen* toont hij namelijk aan dat de vredesbeweging belangrijke banden met de milieubeweging had. Zo liep onder meer de Bond Beter Leefmilieu mee in de betogingen van VAKA. Daarnaast hadden ecologische organisaties al in de jaren zeventig getoond hoe nieuwe sociale bewegingen door middel van geweldloze, directe acties invloed konden uitoefenen op de politiek. Dit toonde zich onder meer in de mensenketting rond Florennes in 1984. Meer dan 10.000 vredesactivisten protesteerden toen hand in hand tegen de installatie van de raketten.¹³⁵

De traditionele voorstelling van de vredesduif kwam tweemaal voor in *Vrede*, wat normaal was met *Vrede* vzw als uitgever. Samen met christelijke en ecologische organisaties nam zij deel aan de acties van VAKA. Daarnaast verscheen de duif regelmatig als personificatie van de voor ontwapening vechtende beweging.¹³⁶ Op *Cartoon 16* is bijvoorbeeld te zien hoe de vogel zich in een raket nestelt zodat het voor de militair onmogelijk wordt om er een kernkop op te plaatsen. Het was nog altijd dezelfde witte duif met een palmtak – de christelijke elementen werden dus behouden – in haar snavel, maar ditmaal vloog ze niet gewoon rond. Ze was actief betrokken in de strijd tegen de kernwapens.

Die versie gaat volgens Ziemann terug op de door Pablo Picasso in 1949 getekende vredesduif. Hij ontwierp er voor de communistische vredesbeweging een die al rondvliegend de beweging bijstond en uiteindelijk zelfs leidde in haar strijd tegen de wapens. Voordien bracht ze de boodschap van vrede enkel over in de vorm van de olijftak, maar nu was de duif – de vogel werd een personificatie van het communistische protest – de leider van de

---

Political Culture of the Cold War', 33.

¹³⁵ ROSENTHAL, 'The Nuclear Mushroom Cloud', 75; WALGRAVE, *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen*, 125-126.

¹³⁶ Cartoon, *Vrede*, 200 (februari 1981), 3; Cartoon, *Vrede*, [214] (juni 1982), 12; Cartoon, *Vrede*, [214] (juni 1982), 14; Cartoon, *Vrede*, [236] (oktober 1984), 8; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 201 (maart 1981), 16; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 201 (maart 1981), 23; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 203 (mei 1981), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [214] (juni 1982), 1; Cartoon van VANRIET, *De Zwijger* (12 januari 1983), 4.

vredesbeweging.¹³⁷

Maar liefst 16 van de 26 onderzochte afbeeldingen van de vredesduif waren communistisch van aard. Dit toont aan dat de communisten zichzelf als de voormannen van de Belgische vredesbeweging zagen. Meer dan de helft van de tekeningen over de voor vrede vechtende duiven kwam voor in *Vrede*. Dit bewijst dus dat Vrede vzw naast de christelijke en de ecologische basis – de duif was nog altijd wit en had telkens een palmtak in haar snavel – nog steeds – ze beweerden nochtans van niet – een communistische achterban had.¹³⁸

Zulke cartoons werden in mindere mate door *Knack* en door *De Zwijger* gepubliceerd. Gal (voor *Knack*) en Vanriet (voor *De Zwijger*) lieten zich dus inspireren door de vredesbeweging.¹³⁹ Het maoïstische *AMADA/Konkreet/Solidair* en het trotskistische *Rood* publiceerden geen tekeningen over de vredesduif. De karikaturisten vonden het belangrijker om de bevolking te wijzen op de rechtstreekse gevolgen van de agressie van de VS en de USSR – de verwoesting van de wereld – in plaats van de hoop op wereldvrede af te beelden.

De overige voorstellingen van de vredesduif waren minder hoopgevend. De cartoonisten van *Vrede* en *Knack* leken steeds minder in een goede afloop van het raketten debat te geloven. In navolging van de verschillende karikaturen over de verwoesting van de wereld doken er veel spotprenten op waarin de vogel moest vluchten of zelfs afgemaakt werd (zie bijvoorbeeld *Cartoon 17*). In *Vrede* gebeurde dat hoofdzakelijk door Reagan, wat opnieuw het anti-amerikanisme van de tekenaars bewijst. In *Knack* waren het eveneens meestal de Amerikanen die de vredesduif uit de weg ruimden. Andermaal werden vooral Gals sympathieën voor de vredesbeweging en het pluralisme van *Knack* bewezen.¹⁴⁰

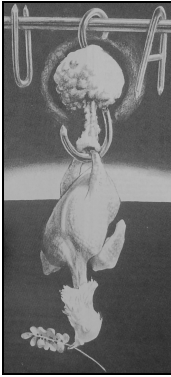
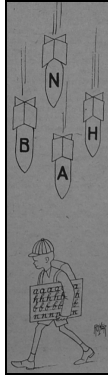
¹³⁷ ZIEMANN, 'Images of Peace', 255.

¹³⁸ STOUTHUYSEN, *In de ban van de bom*, 86-87; STOUTHUYSEN, *Les mouvements de paix en Flandre*, 39-40; STOUTHUYSEN, 'Oud en nieuw in één', 409; STOUTHUYSEN, 'The Peace Movement in Belgium', 179, 181-183; WALGRAVE, *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen*, 105.

¹³⁹ Cartoon van GAL, *Knack* (9 december 1981), 34; Cartoon van GAL, *Knack* (30 december 1981), 34; Cartoon van GAL, *Knack* (4 augustus 1982), 1; Cartoon van GAL, *Knack* (17 november 1982), 33.

¹⁴⁰ Cartoon, *Vrede*, [213] (mei 1982), 10; Cartoon, *Vrede*, [232] (april 1984), 5; Cartoon van GAL, *Knack* (23 april 1980), 205; Cartoon van GAL, *Knack* (28 oktober

Cartoon 17.¹⁴¹Cartoon 18.¹⁴²Cartoon 19.¹⁴³

De vrede werd eveneens gepersonifieerd door kinderen. Ziemann vertelt in 'Images of Peace in the West German Peace Movement' dat de vredesbeweging in de jaren zeventig en tachtig wederom – in de jaren vijftig was dezelfde tendens te merken – overwegend kinderen als belangrijkste slachtoffers van de wapenwedloop zag. Volgens de historicus waren zij immers “the most potent symbols of the agonies inflicted by violence on innocent and deeply affected victims”.¹⁴⁴ Ook Rosenthal stelt dat afbeeldingen van door wapens bedreigde kinderen stonden voor het menselijke leven dat in gevaar was. Kinderen werden namelijk als de toekomst gezien. Net als andere sociale bewegingen sprak de vredesbeweging volgens Ziemann in naam van mensen die getroffen werden door de beslissingen van anderen. In dit geval eiste ze de garantie op een vredevolle toekomst voor de volgende generatie.¹⁴⁵

Belaaide kinderen kwamen frequent voor. In tegenstelling tot de

---

1981), 34; Cartoon van GAL, *Knack* (18 november 1981), 30; Cartoon van GAL, *Knack* (21 april 1982), 32; Cartoon van GAL, *Knack* (18 mei 1983), 23; Cartoon van GAL, *Knack* (12 oktober 1983), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (16 november 1983), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (28 november 1984), 9; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 204 (juli 1981), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [210] (februari 1982), 1; Cartoon van JAN, *Knack* (28 oktober 1981), 25.

¹⁴¹ Cartoon van GAL, *Knack* (18 november 1981), 30.

¹⁴² Cartoon van ROYER, *Pan* (11 februari 1981), 1.

¹⁴³ Cartoon van *Vrede*, [223] (mei 1983), 11.

¹⁴⁴ ZIEMANN, 'Images of Peace', 254.

¹⁴⁵ ROSENTHAL, 'The Nuclear Mushroom Cloud', 74; ZIEMANN, 'Images of Peace', 252-253, 259.

vrede-duif werden ze nooit voorgesteld als figuren die iets konden veranderen aan de situatie. Ze werden wel vaak met boeken in de hand getekend (zie bijvoorbeeld *Cartoon 18*). Dit contrast tussen de rakettenkwesie en onderwijs wijst volgens Ziemann op de noodzaak van opleidingen. Scholing is volgens de historicus essentieel voor een geciviliseerde samenleving.¹⁴⁶ Wanneer de kinderen geen onderwijs meer konden genieten, was de toekomst van heel de maatschappij in het gevaar. Net als bij de cartoons over een verwoeste wereld werd er nauwelijks een Amerikaan of iemand van de USSR bijgeplaatst. Wie de kinderen doodde maakte niet uit, het belangrijkste was dat ze veilig konden leven. De vredesbeweging had dus ook op dit vlak een belangrijke invloed op de onderzochte karikaturisten: alle landen met kernwapens werden als gevaarlijk beschouwd. Enkel in *Pan* gaf Alidor enkele keren te kennen dat het toch vooral de Sovjet-Unie was die de kinderen bedreigde.¹⁴⁷

Nog een slachtoffer namens wie de vredesbeweging sprak was de vrouw. Ze waren volgens Rosenthal “creative powers in the face of threatened annihilation”.¹⁴⁸ Ze stelt dat mannen met hun technologische kennis de natuur konden vernietigen terwijl vrouwen de kracht hadden om leven te creëren. Dit sluit dus aan bij het door Ziemann besproken agressieve machogedrag van Ronald Reagan. De historicus beweert dat omwille van zulke afbeeldingen vrouwen nog meer als vrede-stichters gezien werden.¹⁴⁹ Dit verklaart waarom een politica als Margaret Thatcher, die de installatie van de Amerikaanse raketten in haar land toeliet, slechts eenmaal (ongunstig) in de cartoons over de wapenwedloop opdook.¹⁵⁰

Vrouwen verschenen hoofdzakelijk als de in ‘Media Discourse as a Symbolic Contest’ beschreven “Peace Lady”.¹⁵¹ Het ging om jonge

¹⁴⁶ ZIEMANN, ‘Images of Peace’, 257.

¹⁴⁷ Cartoon, *Konkreet* (20 oktober 1982), 1; Cartoon, *Vrede*, 200 (februari 1981), 27; Cartoon, *Vrede*, [209] (januari 1984), 24; Cartoon, *Vrede*, [233] (mei 1984), 28; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (26 oktober 1983), 1; Cartoon van F’MEUS, *Vrede*, 212 (april 1982), 9; Cartoon van GAL, *Knack* (26 december 1979), 145; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [234] (juni 1984), 1; Cartoon van PIRANHA, *De Zwijger* (20 oktober 1983), 1; Cartoon van PIRANHA, *De Zwijger* (20 oktober 1983), 1; Cartoon van ROYER, *Pan* (11 februari 1981), 1; Cartoon van WASSERMAN [= D. WASSERMAN], *Vrede*, [230] (februari 1984), 8.

¹⁴⁸ ROSENTHAL, ‘The Nuclear Mushroom Cloud’, 84.

¹⁴⁹ ZIEMANN, ‘Images of Peace’, 257.

¹⁵⁰ Cartoon van ROYER, *Vrede*, 230 (februari 1984), 16.

¹⁵¹ GAMSON en STUART, ‘Media discourse as a symbolic contest’, 67-68.

vrouwen in witte – net als bij de vredesduif de kleur voor het zuivere – jurken die net als de kinderen bijna altijd als slachtoffers getekend werden. Zulke karikaturen kwamen vooral in *Knack* en in (uiteraard) *Vrede* voor. In *Vrede* was ze een personificatie van de hele mensheid. Op *Cartoon 19* is dit goed te zien. De tekenaar gaf de vrouw zelfs een wereldbol als hoofd. Heel het mensdom werd immers als slachtoffer van de wapenwedloop gezien. Gal maakte dan weer vooral duidelijk dat die vrouw Europa was (zie bijvoorbeeld *Cartoon 5*). Net als de cartoonisten van *AMADA/Konkreet/Solidair* en *Rood* dacht hij dat het werelddeel – ze vermeldden nooit of Oost-Europa daar ook bij hoorde – als slagveld zou dienen. Europa werd logischerwijs ook als een vrouw getekend omwille van de referentie naar de mythologische figuur uit de Griekse Oudheid.¹⁵²

Eerder werden de acties van de vredesbeweging al vermeld. In België wist ze in de onderzochte periode honderdduizenden mensen te mobiliseren. Natuurlijk sprongen vooral de massamanifestaties van 1981 en 1983 in het oog maar de kleinere acties waren evenzeer belangrijk in hun protest tegen de kernwapens. In de cartoons kwam het verzet op twee manieren aan bod. Enerzijds waren er tekenaars die geloofden dat de campagne van de vredesbeweging hoognodig was, maar er waren eveneens karikaturisten die pessimistischer waren. Zij dachten dat het uiteindelijk allemaal niets zou uitmaken. In *Vrede* en *Rood* werden alle demonstraties als verdienstelijk afgeschilderd. Vanzelfsprekend ging het blad van *Vrede* vzw de betogingen en andere acties niet als nutteloos bestempelen want de organisatie was zelf lid van VAKA. De PvdA, de uitgever van *Rood*, liep eveneens mee in die manifestaties.

Het nochtans pacifistische *De Zwijger* was pessimistischer over de demonstraties. In dat tijdschrift kwam de eerder besproken onenigheid onder de Belgische bevolking wel frequent aan bod. Aan de ene kant leek de regering zich niets aan te trekken van de betogingen. Anderzijds verschenen er tekeningen waarin veel mensen weigerden deel te nemen aan de manifestaties (zie bijvoorbeeld *Cartoon 20*). Dit is opvallend omdat *De Zwijger* zoals

---

¹⁵² Cartoon, *Rood* (17 november 1983), 8; Cartoon, *Vrede*, [213] (mei 1982), 7; Cartoon, *Vrede*, [213] (mei 1982), 8; Cartoon, *Vrede*, [214] (juni 1982), 12; Cartoon van *Vrede*, [223] (mei 1983), 11; Cartoon van F'MEUS, *Vrede*, 212 (april 1982), 9; Cartoon van GAL, *Knack* (28 juli 1982), 22; Cartoon van GAL, *Knack* (5 oktober 1983), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (2 januari 1985), 11.

Cartoon 20.¹⁵³Cartoon 21.¹⁵⁴

eerder gezegd abonnees probeerde te ronselen op de betoging van 1981. Jan, Van O (alle twee voor *Knack*) en Alidor (*Pan*) hadden evenmin een goed oog in de pacifistische demonstraties. De tekenaars van *Knack* waren de vredesbeweging dan wel op verschillende vlakken genegen, toch zagen ze in dat de acties amper nut hadden. Alidor dulde geen protest tegen Reagan. Hij vond dat de president de USSR hard moest aanpakken.¹⁵⁵

De vrede werd tot slot ook weergegeven door wapenbeheersingsgesprekken te tekenen. Hierin waren de al eerder behandelde meningen over de VS en over de USSR in terug te vinden. De karikaturisten van *Vrede* tekenden vooral spotprenten

¹⁵³ Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (27 oktober 1983), 4.

¹⁵⁴ Cartoon van GAL, *Knack* (28 november 1984), 9.

¹⁵⁵ Cartoon van ALIDOR, *Pan* (12 december 1979), 1; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (28 oktober 1981), 1; Cartoon van ALIDOR, *Pan* (26 oktober 1983), 1; Cartoon van JAN, *Knack* (28 oktober 1981), 25; Cartoon van JAN, *Knack* (28 september 1983), 9; Cartoon van PIRANHA, *De Zwijger* (20 oktober 1983), 2; Cartoon van QUIRIT, *De Zwijger* (19 april 1984), 7; Cartoon van QUIRIT, *De Zwijger* (19 april 1984), 12; Cartoon van VAN O [= M. VANOVERBEKE], *Knack* (21 oktober 1981), 102; Cartoon van VANRIET, *De Zwijger* (20 oktober 1983), 6; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (20 oktober 1983), 2; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (20 oktober 1983), 3; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (27 oktober 1983), 1; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (27 oktober 1983), 3; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (27 oktober 1983), 4; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (27 oktober 1983), 5; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (27 oktober 1983), 7; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (27 oktober 1983), 11; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (17 november 1983), 3; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (19 april 1984), 9; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (3 mei 1984), 7.

waarin Reagan de sovjetleiders in de val probeerde te lokken. Dit bewijst opnieuw dat ze enkel de Amerikanen de schuld gaven voor de rakettenkwesitie. De VS was volgens hen te oorlogszuchtig om tot een akkoord te komen (zie bijvoorbeeld *Cartoon 11*).

De tekenaars van *De Zwijger* waren soms wat harder voor de Sovjet-Unie maar volgden grotendeels de spotprenten van *Vrede*. Gal tekende voor *Knack* enkele keren wat positievere karikaturen over de onderhandelingen. Op *Cartoon 21* is bijvoorbeeld te zien hoe de vredesduif – de vogel stond symbool voor de vredesbeweging – het ijsblok waarin Reagan en Tsjernenko zitten doet smelten. Toch dacht Gal meestal dat de beraadslagingen niets zouden uithalen. Vooral de agressieve Reagan werd als oorzaak van die mislukking gezien. De rol van de Belgische regering in de besprekingen kwam niet aan bod. De tekenaars vonden ze dus verwaarloosbaar.¹⁵⁶

De onderzochte cartoonisten hadden ongeacht hun strekking een zichtbare angst voor de wapenwedloop. In hun werk was dit te merken aan de talrijke afbeeldingen van raketten, paddestoelwolken, verwoeste landschappen en skeletten. Er werd amper een onderscheid gemaakt tussen de agressiviteit van de VS en die van de USSR. De tekenaars waren van mening dat beide machtsblokken in staat waren de wereld te vernietigen.

Dit was ook te zien in de karikaturen over vredessymbolen en die over de manieren om tot vrede te komen. Onder invloed van de vredesbeweging doken in verschillende periodieken vredesduiven – die symbool stonden voor de christelijke, de ecologische en de communistische basis van de beweging – op en werden er tekeningen over pacifistische manifestaties en dergelijke meer gepubliceerd. Maar de angst bleef bestaan. Er werd dan ook vaak komaf gemaakt met zulke symbolen van vrede.

---

¹⁵⁶ Cartoon, *De Zwijger* (16 juni 1982), 5; Cartoon, *De Zwijger* (1 december 1983), 7; Cartoon, *Vrede*, [214] (juni 1982), 20; Cartoon, *Vrede*, [224] (juni 1983), 6; Cartoon van GAL, *Knack* (25 november 1981), 34; Cartoon van GAL, *Knack* (2 december 1981), 31; Cartoon van GAL, *Knack* (24 november 1982), 33; Cartoon van GAL, *Knack* (19 januari 1983), 23; Cartoon van GAL, *Knack* (18 mei 1983), 23; Cartoon van GAL, *Knack* (13 september 1983), 11; Cartoon van GAL, *Knack* (28 november 1984), 9; Cartoon van GAL, *Knack* (27 februari 1985), 11; Cartoon van GOAL, *Vrede*, 208 (december 1981), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [210] (februari 1982), 1; Cartoon van GOAL, *Vrede*, [231] (maart 1984), 1; Cartoon van VANRIET, *De Zwijger* (14 april 1982), 4; Cartoon van ZAK, *De Zwijger* (1 december 1983), 7.

BESLUIT

Gedurende het grootste deel van de jaren tachtig joegen de “koninginnestukken op het politieke schaakbord” veel mensen schrik aan.¹⁵⁷ Cartoonisten – die volgens Chris Lamb “als motten tot vuur aangetrokken worden” – volgden dat doemdenken.¹⁵⁸ Hun invloed op de beeldvorming van de Koude Oorlog mag niet onderschat worden. Karikaturen waren immers al lang geen accessoire meer bij een tekst. Ze waren in staat de ideeën van de groep mensen achter een tijdschrift weer te geven. Op die manier zijn ze volgens veel wetenschappers “een toegang tot de mentaliteit van een tijdperk”.¹⁵⁹

Het onderzoek naar de frequentie van de spotprenten toont namelijk aan dat ze laten zien wat er in een bepaalde periode leefde onder de bevolking. Er waren enkele belangrijke stimulansen voor het publiceren van cartoons. De eerste aanzet was niet het dubbelbesluit zelf. De beslissing van de NAVO zette de karikaturisten er niet toe aan spotprenten over de nieuwe wapenwedloop te tekenen. De Amerikaanse presidentsverkiezingen van 1980 deden dat wel. Voor de tekenaars was het snel duidelijk dat de agressieve Ronald Reagan de nieuwe president zou worden. Dat zou volgens alle cartoonisten buiten Alidor een ramp betekenen voor de wereldvrede.

Nadat er gedurende tien maanden amper tekeningen over het rakettendebat verschenen, werden de karikaturisten opnieuw geprikkeld door de vredesbetoging van 1981. Een groot deel van de Belgische bevolking nam deel aan de demonstratie waardoor de rakettenkwestie veel media-aandacht kreeg, ook in de cartoons. Een volgende stimulans kwam er pas twee jaar later. Een nieuwe massamanifestatie gaf nogmaals de aanleiding tot het publiceren van karikaturen over de rakettenkwestie. Kort daarna mislukten de START-onderhandelingen. Voordien hadden de besprekingen in Genève maar weinig aandacht gekregen, maar het falen ervan zorgde ervoor dat de tekenaars voor een laatste keer gestimuleerd werden tot het afbeelden van de spanningen rond de kernwapens.

De VS was in de onderzochte periode de meest getekende natie.

---

¹⁵⁷ DE RIDDER, *Geen winnaars in de wetstraat*, 114.

¹⁵⁸ LAMB, *Drawn to extremes*, 31.

¹⁵⁹ VAN DE PUTTE, *Het beeld van de Verenigde Staten*, 25; VAN HOOREBEKE, *De politieke cartoon*, 47.

Vooral Reagan kwam in beeld. Voor veel cartoonisten was hij het grootste kwaad in de wereld. Dat de VS en haar president zo vaak getekend werden, hing samen met de strekkingen van de tijdschriften. Er waren namelijk drie types. Het eerste genre periodieken gaf de VS de schuld van de nieuwe wapenwedloop. Het ging om *Vrede*, *De Zwijger* en *Knack*. De eerste twee bladen waren links en publiceerden amper spotprenten over de USSR omdat de natie op die manier wel eens in een slecht daglicht geplaatst kon worden.¹⁶⁰ Voor *Knack* tekende hoofdzakelijk Gal spotprenten over de rakettenkwesitie. Omdat ook hij de vredesbeweging over het algemeen genegen bleek te zijn, leek *Knack Vrede* en *De Zwijger* te volgen.

Het tweede type tijdschriften gaf de Sovjet-Unie de schuld van de rakettenkwesitie. Dat gebeurde enkel in het rechtsere *Pan*. Aangezien Alidor de bescherming van de VS noodzakelijk vond, werden Reagan en diens onderdanen nauwelijks afgebeeld. Op die manier kon de tekenaar de Amerikanen ook niet ongunstig voorstellen. Het derde type van tijdschriften beschuldigde zowel de VS als de USSR van het starten van de nieuwe bewapeningswedloop. Het ging om de linkse periodieken *AMADA/Konkreet/Solidair* en *Rood*. Ondanks het feit dat *Rood* geen enkele grootmacht genegen was, leunde het blad nauw aan bij het eerste type periodieken. De VS werd immers meermaals zwartgemaakt. De USSR daarentegen kwam nauwelijks aan bod. Bij *AMADA* en haar opvolgers was er geen verschil te merken. Zowel de VS als de Sovjet-Unie werden negatief afgebeeld.

De schuld voor de wapenwedloop werd bijna altijd in de schoenen van de wereldleiders geschoven. Enkel in het geval van de VS verschenen er agressieve afbeeldingen van stereotypen als de Amerikaanse zeearend en Uncle Sam. De bevolking zelf werd nooit als schuldige gezien. De mensen werden daarentegen zelfs als slachtoffers van de beslissingen van hun regeringen gezien. In de cartoons over de voormannen van de staten was er een belangrijk verschil tussen die van de twee machtsblokken enerzijds en die over België anderzijds. Wanneer de leiders van de VS en de USSR getekend werden, ging het altijd om de staatshoofden zelf. In het geval van de VS waren dat Jimmy Carter en Ronald Reagan. Leonid Brezjnef, Yuri Andropov en Konstantin Tsjernenko waren de

---

¹⁶⁰ VAN DE PUTTE, *Het beeld van de Verenigde Staten*, 7.

afgebeelde leiders van de Sovjet-Unie. Andere toppolitici kwamen amper voor. De cartoons over de Belgische politiek toonden wat meer variëteit. Niet alleen premier Wilfried Martens kwam voor, ook ministers als Leo Tindemans, Frank Swaelen en Jean Gol doken op in de spotprenten.

Dat bijvoorbeeld de ministers van Buitenlandse Zaken van de supermachten – Cyrus Vance, Edmund Muskie, Alexander Haig en George Shultz voor de VS, Alexander Gromyko voor de USSR – nauwelijks of zelfs helemaal niet voorkwamen, kan op twee zaken wijzen. Aan de ene kant kon het zijn dat de cartoonisten net zoals zoveel Belgen die mannen niet kenden of alleszins hun rol in het raketten debat als onbelangrijk ervaarden. Volgens Bart Van De Putte heeft de publieke opinie immers sowieso meer aandacht voor de binnenlandse politiek.¹⁶¹ Aan de andere kant kan dit aantonen dat de karikaturisten de politici van de grootmachten net als de bevolking van de VS en die van de USSR als slachtoffers van de besluiten van hun leiders zagen.

De VS werd ongeacht de strekking van het blad altijd als de krachtigste natie ter wereld gezien. Dit toonde zich onder meer in de machtige voorstellingen van stereotiepe afbeeldingen als de Amerikaanse zeearend en Uncle Sam, maar ook in karikaturen over hun wapenarsenaal. Zowel de gunstige als de ongunstige voorstellingen van de staat maakten duidelijk dat het patriottisme en de militaire kracht van Reagan superieur waren aan de middelen waarover de Sovjet-Unie beschikte. De Belgische regering werd slechts als een pion in de strijd tussen de twee machtsblokken gezien. De ministers waren volgens alle tekenaars meelopers die niets te zeggen hadden op het internationale toneel.

De steeds sterker wordende agressiviteit van de VS stimuleerde het doemdenken van de cartoonisten. De bevolking van alle rechtstreeks en onrechtstreeks betrokken landen leed namelijk onder de economische gevolgen van de wapenwedloop. Daarnaast gaven de tijdschriften almaar vaker tekeningen over apocalyptische scenario's uit terwijl de uitgave van cartoons over de vrede na 1983 drastisch daalde. Het belangrijkste verschil tussen de spotprenten over de twee verschillende soorten dreigingen was dat die over de economische consequenties zich niet tot de USSR richtten. De VS –

---

¹⁶¹ *Ibidem*, 140.

en de steeds volgende Belgische regering – kreeg de schuld van het dreigende bankroet van verschillende staten.

Dat kwam omdat hoofdzakelijk de vredesbeweging de bevolking daarvoor wilde waarschuwen en diezelfde pacifistische organisaties de VS de verantwoordelijkheid gaven voor de rakettenkwestie. De financiële kant van de situatie – de economische crisis die de Belgische bevolking sterk bezighield – en de politieke kant – de agressiviteit van de Amerikanen waar de Belgen gewoonlijk maar weinig aandacht aan besteedden – werden dus aan elkaar gekoppeld in de poging om een zwaarwegend argument te vinden om de bevolking te mobiliseren voor de vredesbetogingen.

De tekeningen over wereldbedreigende situaties richtten hun pijlen doorgaans niet op één staat. Enkel de atoomwolk werd regelmatig in het bijzijn van de Amerikanen getekend. Dat toont nog maar eens aan dat de angst voor de driftige VS erg groot was. De karikaturen over wapens en die over een verwoeste wereld duiden niet meteen een schuldige aan. Dat wijst erop dat de cartoonisten dachten dat eender welke kernmogendheid verantwoordelijk kon zijn voor de vernietiging van de mensheid.

De angst voor de bom was overduidelijk het belangrijkste thema in de onderzochte karikaturen. Zelfs de door de vredesbeweging gebruikte symbolen voor hoop – de witte duif met een olijftak, kinderen en vrouwen – werden vaak een kopje kleiner gemaakt. De acties van de vredesbeweging en de wapenbeheersingsgesprekken werden door de meeste tekenaars als nutteloos gezien. Enkel in *Vrede* en in *Rood* geloofden de cartoonisten dat de grote en de kleinere demonstraties van de vredesbeweging verdienstelijk waren. Ze probeerden met agitatorisch-propagandistische cartoons de bevolking immers aan te zetten om deel te nemen aan zulke acties. Hiervoor werden de Belgen als een verenigd volk voorgesteld.

De communisten zagen zichzelf als de voormannen van dat protest. Zij geloofden nog dat ze iets aan de situatie konden veranderen. Dit kwam vooral tot uiting in de communistische afbeeldingen van de vredesduif – de vogel was actief betrokken in de strijd tegen de atoomwapens. Het is dus niet verwonderlijk dat het merendeel van de cartoons in *Vrede* verscheen aangezien *Vrede* vzw een communistische achtergrond had. Het maandblad leek het belangrijk te vinden om de bevolking attent te maken op het gevaar van de kernwapens – ze wilde demystificerend te werk gaan – en

probeerde haar ervan te overtuigen dat de communisten het voor het zeggen hadden binnen de vredesbeweging. Dit verklaart meteen ook de talrijke anti-Amerikaanse karikaturen die door *Vrede* uitgegeven werden. Het anticommunisme van de VS – dat eveneens onrechtstreeks tot uiting kwam in de cartoons waarin de vredesduif door de Amerikanen gedood werd – moest uiteraard bestreden worden.

De vredesbeweging wist veel mensen te beïnvloeden. Dit toonde zich niet alleen in de honderdduizenden personen die aan haar acties deelnamen maar ook in de tekeningen van *Knack*, *Rood*, *De Zwijger* en in die van *AMADA* en haar opvolgers. Allemaal waren ze tegen het Amerikaanse beleid gericht terwijl de USSR veel minder bekritiseerd werd. De theorie van historici Shiva Balaghi en Chang-Tai Hung blijkt dus vooral voor de vredesbeweging van toepassing te zijn. De nieuwe sociale beweging probeerde met cartoons haar ideeën door te drukken.¹⁶²

Spotprenten leken uitsluitend een propagandamiddel van het linkse politieke spectrum te zijn. Het is opmerkelijk dat de rechtse tijdschriften nauwelijks weerwerk boden tegen al die propaganda van de vredesbeweging. Enkel in het nochtans oorspronkelijk satirisch bedoelde *Pan* werd de bevolking gewaarschuwd voor het gevaar dat van de USSR uitging. Maar de anticommunisten leken zulke propaganda niet nodig te hebben. De Belgen hadden doorgaans amper aandacht voor het raketten debat en dus was het voor de rechtserre regeringspartijen uiteindelijk economisch en militair interessanter om de VS gewoon te volgen.

Dit onderzoek maakt voornamelijk gebruik van linkse periodieken omdat er in de geanalyseerde periode geen andere – of alleszins geen die een afwijkende mening over de kwestie hadden – weekbladen bestonden die cartoons over de wapenwedloop uitgaven. Het kan in mijn ogen nog op twee manieren aangevuld worden. Enerzijds kan er een vergelijking gemaakt worden tussen de in de onderzochte bladen verschenen artikels over de rakettenkwestie. Op die manier kunnen mijn bevindingen getoetst worden aan andere bronnen.

Anderzijds kunnen soortgelijke karikaturen in linkse en rechtse

---

¹⁶² HUNG, 'The fuming image', 124; KUPPINGER, Bespreking van GÖCEK red., *Political cartoons*, 572-573.

dagbladen met elkaar vergeleken worden. Zo kunnen ook de rechtse cartoons aan bod komen en kan het beeld dat de bevolking van de rakettenkwestie had verder worden toegelicht. Zulk onderzoek is volgens mij uitermate leerzaam aangezien het kernwapendebat een zeer belangrijke rol speelde in het verdere verloop van de Koude Oorlog en in de latere onderlinge relaties tussen de VS en België.

AFKORTINGEN

- AMADA: Alle macht aan de arbeiders
- BSP: Belgische Socialistische Partij
- BUVV: Belgische Unie voor de Verdediging van de Vrede
- CVP: Christelijke Volkspartij
- NAVO: Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
- PS: Parti Socialiste
- PSC: Parti Social Chrétien
- PvdA: Partij van de Arbeid
- PVV: Partij voor Vrijheid en Vooruitgang
- RAL: Revolutionaire Arbeidersliga
- SAP: Socialistische Arbeiderspartij
- SDI: Strategic Defence Initiative
- SP: Socialistische Partij
- START: Strategic Arms Reduction Treaty
- VAKA: Vlaamse Aktiekomitee tegen Atoomwapens

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

- *Alle macht aan de arbeiders*, 1979-1980.
- *De Zwijger*, 1982-1984.
- *Knack*, 1979-1985.
- *Konkreet*, 1981-1982.
- *Pan: l'hebdomadaire ... du mercredi*, 1979-1985.
- *Rood: maandblad voor socialistische democratie*, 1979-1985.
- *Solidair*, 1982-1985.
- *Vrede: maandblad voor internationale politiek en vredesproblemen*, 1979-1985.

Artikels en bijdragen

- ANTHIERENS, K., 'Geen talent naast Jan en Gal? Hoeilaart ziet het maar niet zitten', *Knack* (30 september 1981), 40.
- BOWMAN, J., Bespreking van JOHNSON, H., *Sleepwalking Through History: America in the Reagan Years*, New York, 1991, *National Review*, 43 (1991), 44-46.
- BREUVAL, N., 'Knack-magazine', *Persgids. Tweede aflevering: Weekbladen*, Brussel, 1972, 2.111.02.
- CALDWELL, L.T., en LEGVOLD, R., 'Reagan Through Soviet Eyes', *Foreign Policy*, 52 (1983), 3-21.
- CANBY, S. en DÖRFER, I., 'More Troops, Fewer Missiles' *Foreign Policy*, 53 (1983), 3-17.
- COOPER, A. en EICHNER, K., 'The West German Peace Movement', B. KLANDERMANS red., *Peace Movements in Western Europe and the United States* (International Social Movement Research. A Research Annual, 3), Greenwich, 1991, 149-171.
- CUFF, R.P., 'The American editorial cartoon. A critical historical sketch', *Journal of Educational Sociology*, 19 (1945), 87-96.
- DAVIDSON, L.J., Bespreking van P.D. JORDAN, *Uncle Sam of America*, Saint Paul, 1953, *Western Folklore*, 12 (1953), 220-221.
- DE GRAEVE, J., 'Het evangelie volgens Jan', *Knack* (19 december 1984), 58-63.

- DE LOOF, J., 'Onzin van de burgerbescherming bij een atoomoorlog. Antwoord aan minister Nothomb', *Vrede*, [234] (juni 1984), 5-6.
- EKO, L., 'It's a political jungle out there: how four African newspaper cartoons dehumanized and deterritorialized African political leaders in the post-cold war era', *International Communication Gazette*, 69 (2007), 219-238.
- FORD, R.A.D., 'The Soviet Union: The Next Decade', *Foreign Affairs*, 62 (1984), 1132-1144.
- GAMSON, W.A. en STUART, D., 'Media discourse as a symbolic contest: The bomb in political cartoons', *Sociological forum*, 7 (1992), 55-86.
- GLAZOV, Y., 'Yuri Andropov: A New Leader of Russia', *Studies in Soviet Thought*, 26 (1983), 173-215.
- HEMMERIJCKX, R., 'De communistische partijen', P. VAN DEN EECKHOUT en G. VANTEMSCHE red., *Bronnen voor de studie van het hedendaagse België, 19^e-20^e eeuw*, Brussel, 2003, 752-759.
- HUNG, C.-T., 'The fuming image: cartoons and public opinion in late republican China, 1945 to 1949', *Comparative Studies in Society and History*, 36 (1994), 122-145.
- HUNG, C.-T., 'War and peace in Feng Zikai's wartime cartoons', *Modern China*, 16 (1990), 39-83.
- JOFFE, J., 'Peace and Populism: Why the European Anti-Nuclear Movement Failed', *International Security*, 11 (1987), 3-40.
- JOHNSON, I.S., 'Cartoons', *The Public Opinion Quarterly*, 3 (1937), 21-44.
- KUPPINGER, P., Bespreking van F.M. GÖCEK red., *Political cartoons in the Middle East*, Princeton, 1998, *International Journal of Middle East Studies*, 32 (2000), 571-573.
- LAMBRECHT, J., 'Karikaturen over de Spaanse burgeroorlog in de Belgische dagbladpers (17.7.36 - 30.3.39)', *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, 18 (1987), 801-864.
- LAMOT, M., 'De Koude Oorlog als storende ruis en ultiem referentiekader. 1970-1990', M. VAN DEN WIJNGAERT en L. BEULLENS red., *Oost West, West Best. België onder de Koude Oorlog (1947-1989)*, Tielt, 1997, 137-155.

- LANKOWSKI, C., 'Social Movements in Germany and the United States. The Peace Movement and the Environmental Movement', D. JUNKER red., *The United States and Germany in the era of the Cold War, 1945-1990: A Handbook*, II, New York, 2004, 430-436.
- LELIEVRE-DAMIT, 'De Russen zijn weer vijand nummer een. Het beeld dat wij van de andere kant hebben', *Knack* (9 december 1981), 156.
- MATERNE, L., 'Dit is het allerlaatste...', *Alle macht aan de arbeiders* (21 januari 1981), 1.
- MATERNE, L., 'Konkreet', *Konkreet* (28 januari 1981), 3.
- MEYER, W.N. en BUFFINGTON, N., *Rhetoric of the Mushroom Cloud: How Explosive an Image Can Be*, Paper, Second Semi-Annual Conference on The Rhetoric of Monstrosity, Stanford, 27 februari 2006.
- MOL, H., 'Vietnam-veteranen als voorbode?', *Rood* (18 februari 1982), 10.
- MCCARTHY, M.P., 'Political Cartoons in the History Classroom', *The History Teacher*, 11 (1977), 29-38.
- PENNE, R., 'Het gevaar op het witte doek', M. VAN DEN WIJNGAERT, L. BEULLENS, *Oost West, West Best. België onder de Koude Oorlog (1947-1989)*, Tielt, 1997, 241-248.
- PODHORETZ, N., 'The Reagan Road to Détente', *Foreign Affairs*, 63 (1984), 447-464.
- ROBERTSON, R.T., 'Uncle Sam: Image and Reality', *Peabody Journal of Education*, 40 (1962), 157-166.
- ROSENTHAL, P., 'The Nuclear Mushroom Cloud as Cultural Image', *American Literary History*, 3 (1991), 63-92.
- SALISBURY, P., 'Gile's cold war: How Fleet Street's favourite cartoonist saw the conflict', *Media History*, 12 (2006), 157-175.
- SEVASTIANOVA, V., Bespreking van K.J. MCKENNA, *All the Views Fit to Print: Changing Images of the U.S. in Pravda Political Cartoons, 1917-1991*, New York, 2001, *The Slavic and East European Journal*, 48 (2004), 140-141.
- SHAW, T., 'From Liverpool to Russia, With Love: A Letter to Brezhnev and Cold War Cinematic Dissent in 1980s Britain', *Contemporary British History*, 19 (2005), 243-262.
- SHLAPENTOKH, D., 'The End of the Russian Idea', *Studies in Soviet Thought*, 43 (1992), 199-217.

- STOUTHUYSEN, P., 'Oud en nieuw in één. De vredesbeweging als atypische nieuwe sociale beweging', M. HOOGHE en J. BILLIET red., *Belgisch tijdschrift voor nieuwste geschiedenis*, 34 (2004), 399-419.
- STOUTHUYSEN, P., 'The Peace Movement in Belgium', B. KLANDERMANS red., *Peace Movements in Western Europe and the United States* (International Social Movement Research. A Research Annual, 3), Greenwich, 1991, 175-199.
- STOUTHUYSEN, P., 'Weg met die bommen. De vredesbeweging en het politieke debat over het Belgisch veiligheidsbeleid', M. VAN DEN WIJNGAERT en L. BEULLENS red., *Oost West, West Best. België onder de Koude Oorlog (1947-1989)*, Tielt, 1997, 158-170.
- STROOBANT, R., 'Belgische protestsongs tegen de Koude Oorlog', M. VAN DEN WIJNGAERT, L. BEULLENS, *Oost West, West Best. België onder de Koude Oorlog (1947-1989)*, Tielt, 1997, 247-258.
- STRUYS, W., 'Country Survey XV: Defence Policy and Spending', *Defence and Peace Economics*, 13 (2002), 31-53.
- SULLIVAN, E.B., Bespreking van S. BREDHOFF, *Draw! Political cartoons from left to right* (tentoonstellingscatalogus), Washington D.C., 14 juni 1991-31 augustus 1992, *The public historian*, 14 (1992), 162-163.
- UGEUX, W., 'Pan', *Persgids. Tweede aflevering: Weekbladen*, Brussel, 1972, 2.2.1.
- VAN SEVEREN, T., 'De erkenning breekt door voor cartoonist Gal', *Knack* (13 april 1977), 161-169.
- VAN YPERSELE, L., 'La caricature politique belge dans l'entre-deux-guerres a travers de la presse francophone', *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 23 (1992), 415-446.
- VON BREDOW, W., 'The Peace Movement in the Federal Republic of Germany: Composition and Objectives', *Armed Forces and Society*, 9 (1982), 33-48.
- WILLIAMS, P., 'The Limits of American Power: From Nixon to Reagan', *International Affairs*, 63 (1987), 575-587.
- ZIEMANN, B., 'Situating Peace Movements in the Political Culture of the Cold War. Introduction', B. ZIEMANN red., *Peace Movements in Western Europe, Japan and the USA during the Cold War*, Essen, 2008, 11-38.

- ZIEMANN, B., 'The code of protest: images of peace in the West German peace movements, 1945-1990', *Contemporary European History*, 17 (2008), 237-261.

Werken

- ANTHIERENS, J., *Niemand's meester, niemand's knecht. Leve mij*, Gent, 2003.
- ANTHIERENS, J., *De overspannen jaren*, Berchem, 1996.
- BUELINCKX, J., *Radicaal-links in België en de val van de Muur. Hoe overleefden de KP, de SAP en de PVDA de val van het 'reëel bestaande socialisme'?*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, vakgroep Nieuwste Geschiedenis, 2002.
- CLAES, S., *Vrede zonder rechtvaardigheid is geen vrede: geschiedenis van de BUVV / vzw Vrede, 1949-1994*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, vakgroep Nieuwste Geschiedenis, 1996.
- COOLSAET, R., *België en zijn buitenlandse politiek, 1830-2000*, Leuven, 2001.
- COOLSAET, R., *Buitenlandse zaken*, Leuven, 1987.
- DAMEN, S., *Het beeld van de Sovjetunie in Belgische politieke karikaturen gedurende de Koude Oorlog (1946-1991)*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, vakgroep Nieuwste Geschiedenis, 2002.
- DE RIDDER, H., *Geen winnaars in de wetstraat*, Leuven, 1986.
- ERASMUS ROTERODAMUS, E., *Dulce bellum inexpertis*, VAN SUCHTELEN, N. vert., Amsterdam, 1969.
- EVERTS, P.P. en WALRAVEN, G., *Vredesbeweging*, Utrecht, 1984.
- FETSKO, F., *Using and Analyzing Political Cartoons*, Cursus, Colonial Williamsburg Foundation, 2001.
- GARTHOFF, R.L., *Détente and confrontation. American-Soviet relations from Nixon to Reagan*, Washington, 1985.
- GOODWIN, S.W. en BRONFEN, E. red., *Death and Representation*, Baltimore 1993.
- HEIRMAN, M., *Het Belgisch rakettendossier. 1979-1984* (IPIS-Dossier, 6), Antwerpen, 1985.

- HELLEMANS, G., *De politieke cartoon: een analyse van het visuele nieuwsdiscours in de Vlaamse dagbladers*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, vakgroep Communicatiewetenschappen, 2007.
- HUYSENTRUYT, S., *Typologie van de Vlaamse redactionele weekbladers*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Communicatiewetenschappen, 1978.
- KAELBLE, H., *Sozialgeschichte Europas: 1945 bis zur Gegenwart*, München, 2007.
- KEYMEULEN, M., *Het medium als gebruiksinstrument. Een typevoorbeeld: het partijorgaan van AMADA (huidige Partij van de Arbeid van België), 5 okt. 1970 - 1 jan. 1983*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, vakgroep Communicatiewetenschappen, 1983.
- LAMB, C., *Drawn to extremes. The use and abuse of editorial cartoons*, New York, 2004.
- LENTZEN, E., *La presse hebdomadaire francophone* (CRISP. Courrier hebdomadaire, 1519), Brussel, 1996.
- MARTENS, W., *De memoires. "Luctor et emergo"*, Tiel, 2006.
- PODEVYN, J., *Cartoons in het land van de anti-sovjets. Ontwerp voor een methodologisch onderzoek naar het vijandbeeld in de Belgische pers (1918-1936) aan de hand van politieke prenten*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, vakgroep Nieuwste geschiedenis, 1991.
- REYCHLER, L., *Vredesbewegingen en wapenwedlopen: enkele bedenkingen*, Leuven, 1981.
- STOUTHUYSEN, P., *In de ban van de bom. De politisering van het Belgische veiligheidsbeleid, 1945-1985*, Brussel, 1992.
- STOUTHUYSEN, P., *Les mouvements de paix en Flandre* (CRISP. Courrier hebdomadaire, 1092-1093), Brussel, 1985.
- STUTJE, J.W., *Ernest Mandel: rebel tussen droom en daad. 1923-1995*, Antwerpen, 2007.
- TROY, G., *Morning in America: How Ronald Reagan Invented the 1980s*, Princeton, 2005.
- TOWER, S.A., *Cartoons and lampoons. The art of political satire*, New York, 1982.

- ULENS, W., *Analyse van de betogingen in België, 1979-1984*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Politieke wetenschappen, 1994.
- VANNESTE, W., *De middeleeuwen volgens Knack: beeldvorming over de middeleeuwen in Knack (1971-1991)*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Katholieke Universiteit Leuven, departement Geschiedenis, 1993.
- VAN DE PUTTE, B., *Het beeld van de Verenigde Staten in politieke cartoons tijdens de eerste fase van de Koude Oorlog (1948-1959)*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, vakgroep Communicatiewetenschappen, 1995.
- VAN DEN WIJNGAERT, M. en BEULLENS, M. red., *Oost West, West Best. België onder de Koude Oorlog (1947-1989)*, Tielt, 1997.
- VAN HOOREBEKE, A., *De politieke cartoon: de cartoons van Plantu over Algerije*, Ongepubliceerde licentiaatsverhandeling, Universiteit Gent, vakgroep Communicatiewetenschappen, 1998.
- VERSCHAFFEL, T., *Beeld en geschiedenis: het Belgische en Vlaamse verleden in de romantische boekillustraties*, Turnhout, 1987.
- WALGRAVE, S., *Nieuwe sociale bewegingen in Vlaanderen. Een sociologische verkenning van de milieubeweging, de derde wereldbeweging en de vredesbeweging*, Leuven, 1994.
- YOUNG, J.W. en KENT, J., *International Relations Since 1945: A Global History*, Oxford, 2004.